

Könyvtárhasználó filológusok aggodalmai és reményei

Miért féltjük régi könyveinket, van-e veszítenivalónk a digitalizálás előretörésével, s átvitt értelemben is milyen árat kell mindezért fizetni? Saját bizonytalanságaimat, előítéleteimet és felbukkanó szkepticizmusomat is eloszlatandó az új technológiákat kísérő „üdvutakonokkal”, varázsszavakkal szemben a szakirodalomból olyan megnyilatkozásokat választottam gondolataim alátámasztására, amelyek az új technikai vívmányokat előszeretettel használó „humán tudósok” (filológusok, történészek) véleményét, alapállását tükrözik. Elsősorban a régi dokumentumtípusok „félétséhez”, nosztalgikus elsíratásához kapcsolódó „kutatói attitűd” okai foglalkoztatnak, és természetesen a dilemmák mentén körvonalazódó nyitott kérdések megválaszolhatósága.

Horváth Iván irodalomtörténész (az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének tanára és egyben a Bölcsészettudományi Informatika Program vezetője) – a Francia Intézet által rendezett budapesti konferencián – szemléletesen mutatott rá a régi és új hordozók körüli viták sarkpontjaira:

- a szövegeknek túl kell élniük minket;
- a túlélés titka részben a hordozók mennyiségében rejlik, az írásos kultúra történetében a másolatok száma mindig fontos volt;
- az Internet eltünteti a kapcsolatot szöveg és hordozó között (ezrek ugyanazt a fizikai példányt használják);
- további veszteségekre számíthatunk (400 év alatt a könyveink 80–90 százaléka eltűnt);
- féltő, hogy az Interneten szövegek fognak eltűnni. (1)

Ulrich Raulff, a konzervatív Frankfurter Allgemeine Zeitung kulturális rovatának vezetője az olvasás metaforájáról mint az európai kultúra alapmetaforájáról beszél, „A könyvtárat újra és újra vissza kell hódítani” című korábbi előadásában: (2) „Ha van Európának valami olyan szimbóluma, amely csak rá jellemző, akkor ez egyedül a könyv és az olvasás lehet. Az a két nagy mitikus figura, akiket Európa maga alkotott meg,

(...) Doktor Faust és Don Juan, a könyv emberei voltak és maradtak: az egyik abban a kísérletében, hogy elszakadjon a könyvtudományoktól (meg akar tőle szabadulni), a másik abban, hogy még a hódításait is könyvelni (le akarja írni helyzetét). Az európai újkor nagy utópiái gyakorta könyvtárak képében testesültek meg, antiutópiái pedig olyan világról szólnak, amelyben nincs könyv.” Talán ezzel az erős kötődéssel is magyarázható az új technológiák megjelenését gyakorta erőszakos betolakodóként, idegen testként érzékelő „európai” szemlélet. Ugyancsak a Francia Intézet folyóirat-konferenciáján hangzott el az a vészjelzés, amely szerint ideje lenne létrehozni egy európai koordináló ellensúlyt az amerikai audiovizuális ipar befolyása ellenében. (3)

Visszakanyarodva Raulff eszmefuttatásához, érdemes kiemelni az európai könyvkultúra sajátos kétarcúságára vonatkozó megjegyzését is, amely szerint „az a földrész, amely a könyv kultúráját megteremtette és kifejlesztette, egyúttal egy bibliofób barbárságot is létrehozott.” (4) Az előadó hangsúlyozza, hogy Európa ma politikai és kulturális fejlődésének válaszüttjében áll, hiszen ma is naponta örülhetünk elveszettnek hitt könyv- és kéziratállományok felbukkanásának, vagy – sajnos

gyakrabban – sajnálkozhatunk gyűjteményeink visszavonhatatlan, anyagi támogatást is nélkülöző pusztulása, hadizsákmányként való visszatartása miatt. (Például Németországban is pusztulás fenyegeti a tudományos könyvtárak állományának egynegyedét, s még rosszabb a helyzet a kelet-európai országokban. Lásd a határon magyar könyvtárak sorsát.) Bár Európa nagyobb és nyitottabb lett az utóbbi tíz évben, a bürokraták érdektelensége mellett mindenekelőtt a hiánygazdaság fenyegeti a meglévő könyvtárakat. „Ugyanaz a föld-

rész azonban, amely (...) naponta eljártssza történelmi könyvalapjainak egy részét, egyúttal egyre szorosabban szövi elektronikus hálózatait. (...) Nemsokára – így mondják az új, virtuális olvasásvilág prófétái – nem lesz már a régi könyvtár, a maga nehéz és poros anyagszerűségében, vastag falaival és súlyos köteteivel. Ehelyett a PC válik egy olyan egyetemes könyvtár kapujává, amely mint ha egy barokk herceg vagy egy olyan fantasztikus literátor álmaiból jött volna létre, mint Borges. (...) A tudás rendjének

legnagyobb változása lesz ez a könyvnyomtatás feltalálása óta, és a hagyományos copyright kezdődő felbomlása, a szerző nélküli szöveg strukturalista víziójának megvalósulása egy új, intellektuális társadalmi szerződés után kiált.” (5) Valószínűleg jogos a szerző afölötti aggodalma is, hogy kevés az igazán realiztikus előrejelzés a könyvtárak számára a digitalizálás gyakorlati és gazdasági hatáiról. Konkrét, életszerű – és főleg emberi léptékű –, hosszútávra kidolgozott stratégiák helyett inkább a kódos reklámhadjáratok, gazda-

sági lobbycsoportok médiamoguljai (a magukat már most a 21. század 20 százaléka álmodók) (6) hurráoptimizmusa hallatszik. (Vagyis a tevének sikerült beleütnie az orrát... abba a bizonyos sátorba.) (7) „Technicista hatalmi örületől hajtva a teoretikusok többsége úgy beszél, mintha az új könyvtár, a computerfreaks-ek játékbarlangja már réges rég valóság lenne, és mindössze arról lenne csak szó, hogy a technikába még egy kis etikát injektiozunk, nehogy teljesen elveszítsük a kontrollt a játékosok fölött. Akit foglalkoztat

Bár Európa nagyobb és nyitottabb lett az utóbbi tíz évben, a bürokraták érdektelensége mellett mindenekelőtt a hiánygazdaság fenyegeti a meglévő könyvtárakat. „Ugyanaz a földrész azonban, amely (...) naponta eljártssza történelmi könyvalapjainak egy részét, egyúttal egyre szorosabban szövi elektronikus hálózatait. (...) Nemsokára – így mondják az új, virtuális olvasásvilág prófétái – nem lesz már a régi könyvtár, a maga nehéz és poros anyagszerűségében, vastag falaival és súlyos köteteivel. Ehelyett a PC válik egy olyan egyetemes könyvtár kapujává, amely mint ha egy barokk herceg vagy egy olyan fantasztikus literátor álmaiból jött volna létre, mint Borges.

az európai könyvtárak sorsa, aki sorsukat szimpátiával kíséri, ily módon a gondok kettős horizontjában találja magát. A történelmi állományok megtartásáért való konzervatív gondoskodást nem szabad áldozatul dobni az elektronikus könyvtár utáni futurisztikus törekvésnek. Másrészt a könyv iránti antikvárius kegyelet nem vezethet oda, hogy veszni hagyjuk a tudáshoz való hozzáférés szélesebb és olcsóbb módjait.”

Raulff előadásának további részében arról beszél,

hogy a filológus és történész számára mit jelent egy könyvtár, ha úgy tetszik, a könyvtár leghűségesebb híveinek és használóinak védőbeszédét mondja el, olyan védőügyvédek társaságában, mint *Umberto Eco* és *Aby Warburg*, s mindezt magával ragadó metaforikus nyelven s ugyanakkor tárgyilagos tényisztelettel.

Raulff szerint a filológus számára annyit jelent a könyvtár, mint a természetudósznak a laboratórium, az orvosnak a klinika, az etnológusnak a terep. Az olvasáskutatók már rég leszögezték, hogy a „tu-

dás materiális hordozói, az írás és az olvasás formái egyáltalán nem közömbösek az adott szakok üzenetei és jelentései szempontjából.” (9) A történelmi és filológiai tudás „teste” és megújulási terepe tehát egyértelműen a könyvtár és levéltár. Eco számára például nem prioritás egy adott információ vagy egy kötet minél gyorsabb elérése, inkább az, hogy sok legyen egymás mellett és mögött, s adassék meg az eltévedés lehetősége is, amelynek során új ötleteket, új kutatási célokat is kaphat.

Aby Warburg ezt a viszonyt a „jó szomszédság törvényének” nevezte el. Szerinte az ember mindig a „mellette levő könyvet” keresi. A valódi felfedezésekhez mindig az útról való letérés lehetősége vezeti el a kutatót. A produktív véletlent nem érdemes kiiktatni, a produktív gondolkodás számára nem a legegyszerűbb út a leggyorsabb. Ez a felfogás ellentétes azzal a keresés-találat játékkal, amelyet ma információkeresésnek hívunk. Eco és Warburg „a szellemi lét egészen más ökológiáját építi fel” (10), amelynek a szabadpolcos könyvtár felel meg leginkább.

Természetesen egy századelőn élt tudós gazdag magánkönyvtára nem lehet már eszmény a mai könyvtári feladatok ellátására, de a gyorsaság és az egyetemes elérhetőség nem minden, sőt csökkentheti a sikerélményt és a felfedezés örömét. (11) A jó olvasásra ez a század eleji könyvtár szoktatta használóit, a gyorsan cikázó nagy mennyiségű információ csak gátolja az alapos olvasással történő ismeretszerzést, s legfeljebb belefulladásra lehet. *Dieter E. Zimmer* szerint a Nagy Virtuális Könyvtár soha nem valósul meg, mert időbeli és pénzügyi okokból az elektronikusan hozzáférhető állományok mindig csak egy töredékét fogják kitenni a történelmi könyvtárak valós dokumentumanyagának. *Raulff* értelmezésében:

„A valódi gazdagsága a könyvtárnak (...) éppen azokban a könyvekben rejlik, amelyeket soha sem fognak digitalizálni, mert haszontalannak vagy ezoterikusnak találják őket.” (12) Ezek nélkül a „könyv mögötti könyvek” nélkül a könyvtárak és mé-

diatárak az aktualitások felszínes bazarává válhatnak. Egy ésszerű munkamegosztást kellene kialakítani a könyvformájú és az elektronikus szövegek között, valamint a könyvtár típusok között is. A természettudományban járható út a tudományos eredmények elektronikus publikálása, a szellem- és kultúrtudományok művelői azonban, úgy fest, történeti anyagukat még jó ideig hagyományos dokumentumokban és hagyományos gyűjteményekben fogják kutatni. Számukra az elektronikus segédeszközök inkább a helyhez nem kötöttséget biztosítják a bibliográfiai tájékozódásban (elektronikusan támogatott heurisztika). „Az elektronikus hálózat éppen abban segítheti a könyvtárakat, hogy gyűjtőkörükben jelentősen különbözhessenek, hiszen Európa gazdagsága éppen a különbözőségeken rejlik, a digitális könyvtár vívmányai lehetővé tehetik, hogy Európa továbbra is különbözőségeket hozhasson létre. Így talán számos elfelejtett, elrejtett, feltalálhatatlan, láthatatlan könyv is előkerül, s „láthatóvá válik Keleten is, Nyugaton is.” (13)

John Seely Brown és *Paul Duguid* „A dokumentumok társas élete” (14) című írása megnyugtató alternatívát kínál a fent említett, hagyományos dokumentumformák és intézmények fennmaradási lehetőségeire vonatkozóan, pontosabban meghirdeti a különböző dokumentumformák békés egymás mellett élését.

A cikk elsősorban a dokumentumok változatos közösségi funkcióival foglalkozik, bemutatja a „társadalmi tér megkonstruálásában és áthidalásában” játszott sokrétű szerepüket. A szerzők szerint a dokumentum nem egyszerű információhordozó, hanem láthatatlan közösségek létrehozására és fenntartására is képes, s többek között ezzel magyarázható szívóssága és biztos fennmaradása. Már-már közhely, hogy az új technológiák hatására megváltozik a dokumentumok használati módja, s a hordozótól való részleges elszakadással a „vezeték metaforánál” tágabb értelmet nyerhet a dokumentum fogalma.

Nem elhanyagolható a dokumentumok szociális funkciója sem, hiszen mindig fontos szerepet játszottak a független nem-

zetek kialakulásában, sőt fenntartásában is. (Például az Egyesült Államokban: Függelenségi Nyilatkozat, Alkotmány, a populáris kultúra elemei, a napilapok széles terjesztési köre.) Az előbbi formák egyfajta tudatalatti közösségi érzést hoztak létre a szétszórt népeességben, a tagok mind-egyikének képzeletében él egy kép a közösségről, amelyhez tartoznak.

Huizinga 1926-ban a napilapnak hasonló kulturális funkciót tulajdonított Amerikában, mint amit annak idején Aiszkhülosz drámái jelentettek: „(...) amelyen keresztül egy nép – egy sokmillió népi – tudatára ébred szellemi azonosságának. Amikor olvassák a lapokat (...), egy szer- tartást végeznek: a kultúrájuk tükörképével szembesülnek (...)”

A szerzők elismerik, hogy a sugárzott és online kommunikációs formák már nem keltenek ilyen erős összetartozás-érzést, bár az eddigieknél szétszórtabb embercsoportok férnek hozzá egyidejűleg ugyanahoz a dologhoz. Az országos események drámái pillanatait megőrkítő dokumentumok mindig életképesek, függetlenül attól, hogy hagyományos hordozón jelennek-e meg, hiszen képesek megteremteni az egyidejűség és a lelki közösség érzését.

Egy-egy új dokumentumforma megjelenése mindig újfajta közösségi világokat teremt. A cikk írói az új média teremtette hobbyközösségeket a reneszánsz kori tudóstársaságokhoz hasonlítják, melyeket szintén a közös érdeklődési kör és a kommunikáció tartott össze. Jelentős különbség azonban a hagyományos társulásokhoz képest az, hogy a hálózaton megjelenő új dokumentumformák (olcsó hírlevelek) sok esetben mulékony közösségi világokat hoznak létre, mivel itt könnyebb a csoport-szerveződés és a szétszilárdás lehetősége is. Tehát egyértelműen a hagyományos kommunikációs formák javára írható, hogy stabilizáló hatásuk erősebb volt az új formákéhoz képest. Ellenben a technikai fejlődés nagy lehetőségének látják az egyes dokumentumok értelmezési, meg- tárgyalási módozatainak továbbfejlesztését. Az emberiség legfontosabb dokumen- tumaihoz fűzött kommentárok „folyama-

tosan egymásba fonódnak egy »intertextu- alitásnak« nevezett folyamatban”. Úgy lát- szik, a hipertext programok lesznek a leg- alkalmasabbak a szövegek közti kapcsolatok közvetlenségének megteremtésére. Elter- jedt formává vált, hogy klasszikus műve- ket is kiadnak egyszerre hagyományos könyvként és elektronikus (WEB) formá- ban is, ez is bizonyítja a hagyományos és digitális formák lehetséges szimbiózisát. A „technofil és a bibliofil emberek” front- ja ennek ellenére megmerevedett, mert egyik oldal sem látja be igazán, hogy az „új formák megfiatalítják a régieket, meg- hosszabbítják közösségi létük hasznos időszakát, nem pedig véget vetnek neki.” A tudományos folyóiratokkal szemben a digitális média ma sem versenyképes, mert nem tudja olyan hatékonyan ellátni a „társadalmi szűrő” funkcióját a vélemé- nyek fejlődéstörténetének rögzítéséhez. Az elektronikus információforrások vi- szont könnyebbé teszik a nyomtatott fo- lyóiratok használatát.

Megoldhatatlannak látszó probléma a dokumentumok mennyiségének felduzzadá- sa, amely megteremtette az úgynevezett „figyelem-gazdaságot”, vagyis központi kérdés lett, hogy a megcélzott közönség felismerje a neki szánt dokumentumokat. Úgy fest, a hagyományos dokumentumok ebben is jobbak, hiszen ha a web-lap nem hordoz konkrét, világos üzenetet, a hiper- text kapcsolatokkal könnyedén tovább le- het menni.

Brown és Duguid szerint az egyes doku- mentumok esetében az is meghatározó, hogy őrző-irányító vagy közvetítő-fordító szerepet töltenek-e be. A dokumentumok irányító szerepe szerintük jelentősebb, mint a koordináló: általában elkerülhetel- len, hogy a közvetítés során az egyik cso- port kényszerűen alá ne vettessék a másik értelmezésének. Utóbbi próbálkozás vi- szont mindig kockázatos és bizonytalan kimenetelű, hiszen egy közösségen belül a közös értelmezési szokásokon alapuló kommunikációs formák működnek jól.

Ez utóbbi problémakörhöz kapcsolódik a dokumentum és a hatalom viszonyának kérdése is. Itt is két tábor áll szemben egy-

mással, két szélsőséges alternatívát vázolja fel. Az írásbeliség teoretikusainak egyik csoportja (Walter Ong, Marshall MacLuhan, Elizabeth Eisenstein stb.) amellettt voksol, hogy az információs technika megújulása a demokrácia hajnalát hozza el, s eddig elérhetetlen szociális eszmények valósulhatnak meg. A másik csoport (Weber, Chandler, Foucault) az állami irányítás erősödését jósolja, s attól tart, hogy az Internet alá fogja ázni a civil, a politikai és a gazdasági intézményrendszert is. Szerzőpárosunk optimistább, szerintük a technika lehetőségei különböző végki-fejleteket engednek meg: a végeredmény a hatékony társadalmi vita és kreativitás függvénye lesz.

Végül az egyik legizgalmasabb kérdéscsoport a dokumentumok rögzítettsége és módosíthatósága, illetve a kiadó és a fo-

gyasztó közötti különbségtétel. Teoretikusaink szerint itt is kialakítható egy egészséges egyensúly, hiszen bizonyos dokumentumtípusok (például „nagy” művek, jogi dokumentumok) esetében éppen olyan fontos a rögzí-

zethezőség, mint másoknál (például könyvtári katalógusok) az azonnalóság vagy a módosíthatóság. Bár az új dokumentumformák esetében egyértelműen az alakíthatóságra tolódtott a hangsúly, az emberek egyre jobban kezdik értékelni az állandóságot, a kiszámíthatóságot. Továbbra is fontos az író és olvasó egyértelmű megkülönböztetése. Az olvasható-írható hipertextes web-dokumentumok többsége nem ad lehetőséget az eredeti dokumentumok átírására, a kommentár világosan elkülöníthető, s általában a szerző határozhatja meg a szöveghelyeket, ahová megjegyzéseket lehet tenni. „A megkülönböztetés csak lehetőség, a rendszer határozza meg, nem a szükségszerűség. A különbség nem töröltetett el, nem szabad lebecsülni a szükségségtől a lehetséges irányába való elmozdulás társadalmi hatásait. A rögzítettségek fontosságának külö-

nös visszatérése (...) azt jelzi, hogy miközben »digitálisak« vagyunk, (...) vannak megőrzésre érdemes aspektusai [életünknek] (...) Baudelaire azt mondta, hogy a művészet félig »a változás, a múlandóság, a véletlenség«, és félig »az örökkévaló és a változatlan« – írja Brown és Duguid. A két oldal egyszerű szembeállítását értelmetlen is lenne, hiszen nem zárják ki egymást: ma már lehetséges a változtathatóság ott, ahol korábban csak rögzítettség volt (például digitális könyv), ugyanakkor rögzíteni lehet, ami korábban múlandó volt (analog hangfelvétel, színházi előadás stb.). A web nagy lehetősége valószínűleg abban van, hogy rugalmasan tudja kombinálni a rögzítettséget és a változékonyságot. A könyvtárak értéke is a rögzített szövegek és a bővülő gyűjtemény, az állandóan felülvizsgált katalógus kettősségében rejlik – zárja gondol-

latait az amerikai szerzőpáros.

Summázva a fenti gondolatokat, itt egy dokumentum többféle lehetséges létezési módjáról van szó, amely forma mindig alkalmazkodik az igényekhez.

Ha például valaki to-

vábbra is szűk baráti körben, borozgatás mellett szeretné megvitatni hasonló ízlésű barátaival kedvenc könyvműveit, az valószínűleg továbbra is a hagyományos papíralapú formát fogja megvenni, s ha valaki szélesebb kör véleményére is kíváncsi, akkor is csak az egyik lehetséges megvitatási mód a Web által kínált CoNote típusú kommentárgyűjtemény. Úgy gondolom, hogy itt a hozzáférési jogosultságokat mindenképpen strukturálni kell, mert azt hiszem, nem vehető komolyan az a lehetőség, hogy egy megjelenő regényhez a világ minden pontjáról átláthatatlan mennyiségű és minőségű kommentár érkezzen, ez csak egy „áldemokratikus” lehetőség lenne, és főleg időpazarlás.

A magam részéről „az útról való letérés”, az eltévedés, a véletlen felfedezés élményéről sem szeretnék lemondani. Egy

Egy-egy új dokumentumforma megjelenése mindig újfajta közösségi világokat teremt. A cikk írói az új média teremtette hobbyközösségeket a reneszánsz-kori tudóstársaságokhoz hasonlítják, melyeket szintén a közös érdeklődési kör és a kommunikáció tartott össze.

példával illusztrálva: a fenti ismertetett előadásokra, írásokra is részben véletlenül bukkantam rá, különböző csatornákon, helyeken, okból, időben is távol és a szálak most mégis összefutottak. Úgy is mondhatnám, hogy a fenti gondolatok (Baude-laire-től Econ át Brownig) „egymásba fonódnak egy »intertextualitásnak« nevezett folyamatban” és „egymásnak felelnek idő és tér távolságain át”. (15)

Jegyzet

(1) Francia-Magyar Folyóirat Fórum: *Milyen szerepet töltenek be a folyóiratok az értelmiségi gondolkodásban Franciaországban és Magyarországon?* című konferencia, Bp, 1998. október 29–31.

(2) *Közművelődési könyvtárak egy új Európáért* című konferencia a Francia Intézetben, Bp, 1997. szeptem-

ber 25–27.

(3) vö. GYÖRGY Péter hozzászólása, Francia-Magyar Folyóirat Fórum.

(4) RAULFF, U.: *Közművelődési könyvtárak egy új Európáért*. 3K, 1997/12. sz. 3. old.

(5) uo. 4. old.

(6) vö. MARTIN, Hans-Peter: *A globalizáció csapdája*. Perfekt Kiadó, Bp, 1998. 352. old.

(7) vö. RÓZSA GY.: *Kulturális örökség és információs társadalom*. Argumentum Kiadó, Bp, 1995. 82. old.

(8) RAULFF, U.: i.m. 4–5. old.

(9) uo.

(10) uo. 6. old.

(11) vö. LORENZ, K.: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA, Sopron, 1988.

(12) RAULFF, U.: i.m. 6. old.

(13) vö. uo. 8. old.

(14) Replika, 1997. március 177–194. old.

(15) BABITS Mihály: *Az európai irodalom története*.

N. Mandl Erika

Az információs társadalom és a könyvtári szolgáltatások

A világ az ezredfordulóra átlép a tudásközpontú információs világtársadalom korszakába. Az élenjáró társadalmak (a japán, az amerikai) és a vezető európai államok társadalmi (az angolok, a németek, a franciák, a dánok és finnek) már jó ideje az információs világekorszakról, az információs gazdaságról, információs-kommunikációs társadalomról és a nemzeti kultúrát megőrző tudástartalmakról gondolkodnak.

Az Európai Unió és hazánk is a globális információs társadalom felé tart. Bár a magyar információs társadalomról még nem készült el a minden területet érintő, átfogó nemzeti információs stratégia, a jelenlegi információs társadalom fejlettségi sorrendjében a harmadik helyen, 1000–2000 pont között a „futó” országok csoportjában szerepelünk. (1)

Az információs társadalom bonyolult, átfogó kategória, amely tartalmazza az információt, a kommunikációt, az interaktivitást és egyáltalán a szellemi tőke, tudás, és legtágabban a kultúra, a politika és a mindezekkel összefüggő szociális vonzatok fogalmát. Az információs szupersztráda egy szűkebb fogalomkör, de alapvetően fontos:

azokat az infrastrukturális és kommunikációs lehetőségeket foglalja magába, amelyek keresztlé az információ átvitele és forgalma megvalósítható. Jelenleg az információs társadalomról teljességgel még csak koncepcionálisan és virtuálisan beszélhetünk úgy, mint tudástársadalomról és kultúrátársadalomról, mert még csak potenciálisan létezik: az UNESCO, az EUROBIT, az Európai Unió, a közép- és kelet-európai országok, kutatási- és technológiafejlesztési keretprogramok, nemzeti infrastrukturális stratégiai tervek stb. dokumentumaiban.

Az információs társadalom koncepciója stratégiai világesély, azt célozza, hogy az infrastruktúra globális, de a benne áramló helyi, regionális és kulturális tartalom

specifikus legyen. Így a globális Internet mellett hasonlóan nagy jövőt jósolnak a regionális célhálózatoknak is. Magyarországon ma az információs társadalom küszöbén van, jó eséllyel, pozitív hozzáállással 2020 körül átjuthat az információs társadalomba, és a 21. század közepén elérhetünk a kulturális társadalom időszakába. (2) Saját fejlődésünket nemcsak önmagukhoz képest, hanem a világban történő globális előrehaladáshoz képest is mérnünk kell.

Az IT legfontosabb jellemzői közé tartozik, hogy a jövőben az információ központi szerepet fog betölteni:

- egyrészt gazdasági forrásként használják a vállalatok, szervezetek, és a versenyhelyzetben való hatékonyságukat, a társadalmi-gazdasági értéknövekedést az információ gyors elérhetősége, relevanciája, minősége fogja meghatározni;

- másrészt az állampolgárok jogaik és kötelezettségeik gyakorlásához olyan információs rendszereket fejlesztenek ki és használnak, amelyek révén az oktatási és kulturális ellátáshoz jobban hozzáférhetnek;

- harmadrészt kifejlődik egy információs iparág, amely azt a célt szolgálja, hogy felkeltse és kielégítse az informatikai berendezések és információs szolgáltatások iránti igényt. (3)

Az információs társadalom mint vízió utópikus kicsengésű. A jövőben egyre kevesebb tárgyat kell megmozdítani ahhoz, hogy a földrajzi távolságoktól függetlenül különféle gazdasági és kulturális tranzakciók mehessenek végbe, egyre inkább a bitek, az információk cseréjéről, vásárlásáról és eladásáról beszélhetünk. Mindezzel szoros összefüggésben van a digitális forradalom: kialakulóban van a tudásalapú hálózatra épülő, globális, kétnyelvű (angol és nemzeti nyelv) társadalmak rendszere, amelyben teljesen átszerveződnek az eddigi hatalmi, geopolitikai és identitásteremtő struktúrák. Ma az Internet az információs társadalom realitásként működő szimbóluma, amely befolyást gyakorol mindenre, ami az ember testi, lelki, szellemi és anyagi kultúrájával összefüggésbe hozható.

Az információs társadalom az aktuális új világ javait minden állampolgárra kész

kiterjeszteni és három alapvető területen radikális változást jósol, bár a megvalósítás hosszú lépcsősorán az információs társadalom kialakulása folyamatában ez a jóslat sokak számára még inkább félelem és feszültség forrása, mintsem realitás és lehetőség. (4)

Az első területen az állam és állampolgár viszonya változik meg: nevezetesen az, hogy az Internet révén az állampolgár személytelen, átlátható, interaktív és időkímélő viszonyt építhet ki államával, de ugyanakkor ez az interaktivitás szólhat az IT államának totális ellenőrzési lehetőségeiről is állampolgára felett, a digitális technikák felhasználásával.

A második terület az egészség- és oktatásügy totális átalakulását jelenti. Az új technológiák, az egészségről való gondoskodás eddig ismeretlen dimenzióit nyitják meg. Például: ha európai méretekben kiépítik az egészségügyi adatátviteli hálózatot, amely lehetővé teszi a kórházi adatok elérését és hálózatba kapcsolják az orvosokat, kórházakat, mentőket, rehabilitációs központokat, betegbiztosítókat. A kérdés az, hogy mely társadalmi rétegek számára lesz elérhető ez a minőségi szolgáltatás?

Az oktatásügy forradalma azt jelenti, hogy az érvényes tudás fogalmának az átalakulásával és az információ-hozzáférés módjainak megváltoztatásával (távoktatás, telekonferencia, távmunka) átrendeződnek az ezzel összefüggő struktúrák. A mediális forradalom újabb szelekciokat hoz létre. Mindazoknak, akik nem juthatnak már a legelején a számítógéphez, a világhálóhoz, romlik az esélyük arra, hogy a kultúrához és az információhoz hozzáférjenek, kisodródhatnak a perifériára, és ez a folyamat már kisiskolás korban is elkezdődhet.

A harmadik terület a kulturális hierarchia átalakulása. Az írott nyelvek prioritásból átlépőben vagyunk a multimédiális, képközpontú világba. A medialisálódás, a globalizálódás kihívása sokak számára lehet nyomasztó: a nemzeti nyelv egymagában való elégtelensége, az angol nyelv professzionális elsajátítása, a számítástechnikai képességek megszerzése a hátrányosabb helyzetű társadalmi rétegekre el-

érhetetlen követelményként nehezedik.

A világon és hazánkban a gazdagság és a társadalom területén jelenlévő és állandóan bővülő informatikai és távközlési lehetőségek széles választéka egyelőre még sokakban vált ki feszültséget. A különböző adathordozókon heterogén módon elérhető információk és ezzel együtt az információtartalom gyors avulása nem éppen harmóniát, hanem frusztráltságot, időzavart és a munkavégzésben elégedetlenséget váltanak ki belőlünk.

Nyilvánvalóan senki sem hiheti, hogy az IT demokratizmusa, a „mindenki számára” kiterjesztett jóslat „csak úgy” önmagától alakul ki. A fejlettebb országokban is folyamatosan újrafogalmazott, az elért eredményekhez igazított nemzeti programok készültek a globális struktúrák és piacok honosítására, a katasztrófa helyzetekre: a földrengés túlélésére, a társadalom egyéb veszélyeinek az elhárítására (a franciák, dánok és finnek példájára hivatkozhatunk).

Az új világ, az új informatikai kihívások, a tudásalapú társadalomra való átállás felbecsülhetetlenül nagy energiákat emészt fel, és sokáig jellemzője lesz az ellentmondásosság. Annál is inkább, mert az új világrend elérendő színvonala és a mai politikai, társadalmi, gazdasági szint között sok országban legalább 150–200 év lemaradás van. Az IT folyamatos kialakítása közben létrejött változások mindannyiunkat megérintenek – életkortól, foglalkozástól és társadalmi helyzettől függetlenül – és a mindennapi életünk szinte egész területét befolyásolják: a munkahelyet, a tanulást, a továbbképzést, a családi életet, az életmódot, a fogyasztási szokásokat, a kultúrát, a pihenést, az egészségügyet, a politikát stb.

A változássorozatból nem tudjuk, mi az, ami globális piaci érdekeltségéből állami döntéshozatal vagy nemzeti informatikai stratégia nélkül is végbemegegy és mi az, ami tudatos stratégia és döntéshozás eredménye. Állami szabályozás és egységes koncepció nélkül a globális piaci normák által kikényszerített változások nem rólunk szólnak, csak megtörténnek velünk, és így a globális információs üzletben előnyökhöz jutott kétnyelvű elit uralkodhat az

információs kiszolgáltatottságban élő rétegek és társadalmi régiók felett.

A mi kulturális jelenlétünk az IT-ban valóban csak önmagunk érdeke lehet, összefogás a cselekvésre, a túlélésre. Pontosan akkora tett most felzárkózni a világ fejlődési színvonalához, mint az államalapítás után volt nagy tett az akkori viszonyok között fennmaradni nemzetünknek. Ha azt akarjuk, hogy az IT beteljesült jóslat legyen, akkor mindannyiunknak egyenként és össz társadalmilag is anyagi és szellemi áldozatokat kell hoznunk, hogy a fejlődő világ követelményeihez fel tudjunk nőni, és az elért eredményeinket tartani tudjuk. Hinnünk kell abban, hogy a nagy gazdasági, kulturális forradalom nemcsak egy elit réteg életét változtatja meg előnyösen, hanem mindannyian részt vállalhatunk az új tudásalapú világunk kialakításában és eredményeinek jogos felhasználásában.

Az IT csak akkor lesz mindannyiunk számára érték, ha az állam aktív és felelős szerepvállalással élére áll a változó folyamatoknak, és tudatos cselekvéssel a saját értékeink kibontakoztatására hasznosítja a globalitás eredményeit. Meg kell őriznünk és magasabb szintre kell emelnünk a nemzeti és helyi értékeinket, a sodró változások ellenére is a fejlődéshez kapcsolódó törekvéseket kell erősíteni (például a nemzet szempontjából alapvetően fontos törekvéseket az Internet felhasználásával), a televízió magyar nyelvű populáris kultúrájának életben tartását, anyanyelvünk magas szintre emelését, az idegen nyelvek megfelelő szintű elsajátítását, és fejleszteni a technika alkalmazásának készségeit.

Ezek után a legfontosabb kérdés az maradt, hogy a fent felsorolt informatikai infrastruktúrát, a milliárdos nagyságrendű fejlesztését, beruházásokat – a magánszektorok, a közoktatási- és felsőoktatási intézmények mellett – kiknek legyen érdeke finanszírozni folyamatosan, ha a tudásalapú társadalom vagy kultúratársadalom nem a teljes foglalkoztatottság társadalmá lesz, és felhalmozódnak a szélsőséges gazdasági és kulturális különbségek, rétegeket, régiókat, korosztályokat végérvényesen szakítva el a fejlődésről.

Globális információs infrastruktúra (GII)

Az információs társadalom kialakulásakor jelentkező bizonytalanságokkal szemben a GII stratégiája koncepcióját tekintve világosnak, ütőképesnek tűnik. A következőkben felvázolt stratégiai alapelvekből, a megvalósítási tennivalókból és a munka ütemezéséből kirajzolódik a jövő információs társadalma. (5)

Az alapelvekben szerepel:

- a piaci verseny támogatása;
- a magánberuházások elősegítése;
- a törvényi keretek megalkotása;
- nyílt hozzáférésű távközlési hálózatok megteremtése;
- az általános ellátási és hozzáférési lehetőségek biztosítása;

– a szolgáltatások széles választékának a megteremtése;

– a fejlődő országokkal való együttműködés szükségességének a felismerése.

Ha viszont a szociális és emberi tényezőket vesszük figyelembe, akkor nem tudhatjuk, hogy az információs forradalom milyen hatással lesz az emberi viszonyokra, életmódra, a munkahelyek kialakulására, a távmunkára, a távoktatásra, a telematikára, a távdiagnosztizálásra stb.

A világ vezető államaiban megfogalmazódott politikai alapelvek a következők:

- a hálózatok összekötése, a zavartalan együttműködés biztosítása;
- a hálózatok, szolgáltatások és alkalmazások világpiacának a megteremtése;
- a biztonság és titkosság megteremtése;
- a szellemi tulajdon védelme;
- együttműködés a K + F-ben.

Az IT megvalósításának ütemezését négy fázisban képzelték el. Az első, a műszaki fázis: amelyben a mérnökök, tudósok, közgazdászok alkotó közreműködésével tárják fel a lehetőségeket. A második, a népszerűsítő fázis: amelyikben az újságírók

és társadalomtudósok hívják fel a nagyközönség figyelmét a lehetőségek kiaknázására. A harmadik, a politikai fázis: amely a politikusoktól kívánja meg az együttműködést az IT-ban rejlő lehetőségek kihasználásában. A negyedik, az utolsó bevezető fázis: amelyben a társadalom állampolgárainak kell elfogadnia az információs forradalom kereteit és eszközrendszerét.

Az IT megvalósításában két nézet ütközése jelent alapvető gondot. Az egyik nézet a műszaki, hálózatépítési kérdésekre összpontosít, a másik a társadalmi és szolgáltatási kérdésekre helyezi a hangsúlyt. A világhálózat kiépítése az egész világon és az ezzel összhangban lévő szolgáltatási igények egységes kivitelezése ma még több szempontból is várat a megoldásra, mint-hogy eltérő az egyes országok fejlettségi fo-

ka, a társadalmi szerkezete, a gazdasági helyzete, politikai szerkezete és a távközlési hálózatának fejlettségi szintje.

Most az IT kialakításában mint cselekvési programnak az egyes országok nemzeti infrastruktúráis stratégiáinak jut a kulcsszerep. A GII

A mediális forradalom újabb szelekciókat hoz létre. Mindazoknak, akik nem juthatnak már a lelegején a számítógéphez, a világhálóhoz, romlik az esélyük arra, hogy a kultúrához és az információhoz hozzáférjenek, kisodródnak a perifériára, és ez a folyamat már kisiskolás korban is elkezdődhet.

hosszú távú, lépcsőzetes megvalósításához pedig nemzetközi intézményekre, nemzetközi szabványokra, nemzetek közötti kétoldalú és sokoldalú tárgyalásokra, egyeztetésekre, sokoldalú szerződésekre és jó szándékú vitákra van szükség. Ezt a folyamatot gyorsítják a társadalmi igények és a világkereskedelem fejlődése.

Végig tapasztalhattuk, hogy az IT megvalósításának folyamatában szinte minden funkcionális, formai, tartalmi, szociális és szervezési területet újra kell definiálni. Ebben a nagy világváltozásban az országok, nemzetek és polgárok az információs forradalomnak nemcsak passzív szemlélői lehetnek, de fontos, aktív közreműködők-ké kell válniuk, és összefogással sokat tehetnek az örök emberi értékek megőrzéséért és továbbfejlesztéséért.

Az adatországút tíz állomása

A GII megvalósításának folyamatában az adatutak létrehozása kulcsfontosságú. A *Bangemann*-jelentés 10 irányt jelölt ki az IT-ra való felkészüléshez. (6)

Az adatutak a teljes társadalmi, gazdasági életünk konkrét leképezését teszik lehetővé, amelyek a GII alapjait, gerincét képezik, ezek a következők:

- a távmunka;
- a távoktatás;
- az egyetemi és kutatóintézeti információs hálózat;
- a kis- és középvállalati telematika;
- a forgalomirányítás;
- a repülésirányítás;
- az egészségügyi hálózat;
- az elektronikus tenderek;
- a transzeurópai hatósági hálózat;
- a városi információs hálózatok.

Az információ mint az innováció nyersanyaga

Az előzőekben tapasztalhattuk, hogy az információ és az ezzel kapcsolatos szolgáltatások a jövőben egyre inkább felértékelődnek, a fejlődés irányának meghatározásában fontos szerepet töltenek be. Németország az 1996–2000-re terjedő tudományos és műszaki információra vonatkozó kormányprogramjában az információt a kutatás és fejlesztés alapvetően fontos nyersanyagának fogja fel. (7) A program az információügyben olyan struktúraváltást tűz ki távlati célként, amelynek során az információs tevékenység olyan mértékben válik dominánssá, hogy az tudományosan és gazdaságilag önigazgató területté növi ki magát. Ehhez három célt fogalmaz meg:

– hatékony hozzáférés biztosítása a világon rendelkezésre álló elektronikus, multimédiás, teljes szövegű, bibliográfiai adat- és szoftverinformációkhoz, hogy az elektronikus publikációk csak egyszer kerüljenek adathordozóra, és ugyanazon a helyen legyenek elérhetőek, ezáltal teljesen átrendeződik a régi munkamegosztás a kiadók, a könyvtárak, az információs központok,

szerzők és felhasználók között;

– intenzívebben hasznosítani az elektronikus rendelkezésre álló tudományos és műszaki információt az iparban, a kis- és közepes vállalatoknál;

– el kell érni hosszabb távon, hogy az árak fedezzék az információs termékek és szolgáltatások ráfordításait.

A könyvtári szakterület új lehetőségei, a szolgáltatások újratervezése (8)

Az információs technika egyre gyorsuló fejlődése kihívást jelent az információszolgáltatói és felhasználói számára egyaránt. A birtoklás helyett egyre inkább a hozzáférés elve és gyakorlata válik uralkodóvá. Ahhoz, hogy az információ gyűjtése és tárolása helyett a szolgáltatás kerüljön előtérbe, új készségekre, jártasságokra kell szert tennie minden könyvtárosnak a számítástechnika, a költségtervezési, gazdaságossági, a felhasználói igények, a könyvtári szolgáltatásokat megújító stratégia, a szakmai képzés, továbbképzés területén. Az elektronikus dokumentumok megjelenésével, a hálózat használatával a felhasználó magasabb szintű igényt támaszt a könyvtárral szemben és a tájékozódásban egyre több segítséget kér. A rendszerváltó országokban különösen megnövekszik az állampolgárok információ iránti igénye, mert léte bonyolultabbá válik.

Új lehetőség nyílik a könyvtári képzés megújítására. Fontos ismerni e területen az európai könyvtárügy trendjeit (az információtechnika alkalmazása, hálózati munka, integráció, piacorientáltság, akkreditálási követelmények figyelembevétele stb.). Újra kell definiálni a tantárgyak tartalmát, új tantárgyak bevezetését kell szorgalmazni, új oktatási módszereket kidolgozva igazodni változó világunkhoz. Nagy lehetőség kínálkozik a régi tantárgyak modern technikával való korszerűsítésére. Nagyobb gyakorisággal kell alapozni a képzés és kutatás szimbiózisára. Nagyobb arányban kellene élni a külföldi személyi és szakmai cserekapcsolatok lehetőségével. Hatékonyabban kellene bevezetni az oktatásba a multimédia technológiát.

Már létrejött egy speciális tevékenységkör, amelyet a könyvtáros szakmán belül az Internet korának információs szakembere képvisel, melynek szakmai követelménye: az angol nyelv professzionális ismerete, probléma-analízis, információ-szerző képesség, interperszonális képességek, az információ értékelésének a képessége a minőség, a hasznosság és a pontosság szempontjából, az információ elérhető és hozzáférhető formában való bemutatása. A World Wide Webben való sikeres kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges az információ értékelésének a képessége és az adatok pontosságának a meghatározása. Más fontos tulajdonságok is elősegítik a sikeres kutatást, például: a különböző kereső motorok beható ismerete, a kiindulási helyek listája, a jó hálózati kapcsolati lehetőség és a türelem. Ezeknek a képességeknek és készségeknek a kifejlesztése a könyvtáros képzésben újabb feladatot jelent. (9)

A folytonosan változó információs társadalom, amely számítógépes cégeket, kiadókat, telefonvállalatokat, információszolgáltatókat stb. foglal magába, a növekedést jelképezi. Ugyanakkor egyre aggasztóbb körülmények közé juttatja a közművelődési, a felsőoktatási, a nemzeti és az országos szakmai könyvtárakat. E könyvtárak igényeinek megvalósítása – a korunk színvonalán álló könyvtári állományok fejlesztésére, új épületek beruházására, az alkalmazotti réteg képzésére, a technológiai újdonságok beszerzésére – egyre súlyosabb pénzügyi akadályokba ütközik.

A könyvtárak csak fokozatosan változnak át papíralapú könyvtárakból automatizált és elektronikus könyvtárakká. Ez a folyamat egy hosszú távú stratégia eredménye lesz. A könyvtári szolgáltatás alapja, hogy megkönnyítse a hozzáférést a dokumentumokhoz. Különbséget kell tudni tenni az eszközök és a célok között, változó világunkban újra kell értelmezni a célokat. Az eszközök felelősségteljes megválasztása a célok előzetes megválasztásától függ, és sohasem fordítva.

Az automatizált könyvtár struktúráj-

nak és funkciójának a kialakításában rengeteg alkotóelem átgondolására van szükség, ami számtalan szakszerű feladat megvalósítását jelöli ki a könyvtáros számára. Újra kell gondolni a bibliográfiai hozzáférést, amely magában foglalja: a dokumentumok azonosítását, a dokumentumok helyének a megkeresését és a dokumentumok fizikai hozzáférését. A különböző módokon létező katalógusokat egységes platformon kell elérhetővé tenni, mint például könyv, cédula, mikroformátum, online katalógusok esetében. Újra kell gondolni az összetett indexek problémáját, ami azt jelenti, hogy a különböző információkereső rendszerek, így az osztályozó és indexelő rendszerek nem rendeltetésszerűen működnek.

Az elektronikus könyvtár előnye, hogy az elektronikus dokumentumok nem helyhez kötöttek, számos felhasználó használhatja ugyanazt az adatbázist ugyanabban az időben, könnyen másolható, rendezhető, átalakítható, kombinálható más dokumentumokkal, tárolása kevésbé helyigényes, mint a papír dokumentumé. Az elektronikus könyvtár használata lehetővé teszi a tartalomjegyzéktől a teljes szövegig való eljutást. A hálózati kapcsolatok segítségével az elektronikus dokumentumok másolata könnyen elérhető, az adatbázisok távolról nagyobb biztonsággal használhatók, mint ahogy a könyvtár által birtokolt könyvekhez hozzájuthatunk.

Szükségszerűvé válik a gyűjtemények szerepének, funkciójának az újragondolása, az elektronikus könyvtár, az automatizált könyvtár és a papíralapú könyvtár összehasonlítása.

Újraértékelést igényel a kölcsönzés problémája, a felhasználók komplexebb kiszolgálási módjának az újragondolása, amely terjedhet a kiszolgálástól az önkiszolgálásig, felhasználói segítségnyújtástól a tájékoztatószolgáltatáson és a felhasználóképzésen keresztül a forrástájékoztatásig.

Irodalom

(1) VARGA Csaba: *Az információs társadalom és magyar stratégiája*. In: *Mi a jövő? Tudástársadalom?*

Telekommunikációs társadalom? Kultúratársadalom? Szerk.: BOGNÁR Vilmos. OMFB – ORTT – HEA, Bp, 1998. 506–521. old.

(2) uo. 509. old.

(3) MOORE, Nick: *Az információs társadalom*. 227–243. old.

(4) GYÖRGY Péter: *Gutenbergtől a multiplexig*. Népszabadság, 1999. április 24.

(5) *Globális információs infrastruktúra: A lehetetlen megkísértése*. Public Network Europe, 1996. dec. – 1997. jan. 27–30. old. TMT, 1997/7–8. sz. 286. old.

(6) *Az adatországok 10 állomása*. Europe Ohne Grenzen, 1996/9. sz. Beilage II. TMT, 1997/7–8. sz. 287. old.

(7) CZERMAK, J. M.: *Information als Rohstoff für innovation*. Program der Bundesregierung 1996 bis 2000. Nachrichten für Dokumentation, 1997/48. sz. 31–36. old.

(8) BUCKLAND, Michael: *A könyvtári szolgáltatások újratervezése*. OSZK, Bp, 1998. 102. old.

(9) HAWKINS, D. T. – FELDMAN, S. E.: *The information professional in the internet age*. Online information '98 konf. London, 1998. dec. 11. TMT, 1999/3. sz. 114–117. old.

Tisza Miklósné

Áldás vagy átok?

Könyvtárnyi irodalom foglalkozik az információs társadalom és a globalizáció viszonyával. A korszakot kutató történészek, politológusok, közgazdászok, szociológusok között konszenzus – kis túlzással – csak abban van, hogy a két fogalommal meghatározott jelenség létezik, de még a definíciókban és a korszakolásban is lényeges eltérések találhatók. Ugyancsak jelentős különbségek figyelhetők meg annak a megítélésében, hogy „áldást vagy átkot” hoz-e az emberiségre az információs társadalom. Az a tény, hogy mindkét tábor talál bizonyítékokat igazságának alátámasztására, abból adódhat, hogy a folyamat kétarcú.

A világ népességének növekedésével foglalkozó kutatók szerint 2100-ig a lakosság lélekszáma meghaladja a 10 milliárd főt, s miközben a termékenység ugrásszerűen emelkedik a fejlődő régiókban, a fejlett világban ugyanakkor stagnál vagy csökken. A demográfusok előrejelzései szerint a családok átlagos mérete valamennyi régióban csökkenni fog, de ez csak a növekedési ütem lassulásában jelentkezik, nem a tényleges létszámok csökkenésében. Az arányok is ijesztőek, mert míg a fejlett világban a lakosságszám 1,5 milliárd körül „áll be” a becslések szerint, addig a fejlődő világ lélekszáma valahol a 9 milliárd környékén. (1) Az életszínvonal növekedésével ellentétesen mozgó népességnövekedés nemcsak a fejlett-fejlődő világ viszonyában mutatkozik, hanem az egyes országokban is tetten érhető, a tehető és szegényebb rétegek családmodelljét vizsgálva.

A népességrobbanás az ellátásokban (táplálkozás, oktatás, egészségügy), a munkaképes korú lakosság foglalkoztatásának megoldásában és a környezet egyensúlyában okozott károk visszafordíthatatlanná válásában okoz globális problémákat. Az ellátások megoldatlansága és a munkahelyek hiánya világméretű migrációs folyamatokat gerjesztenek, ezáltal hatást gyakorolnak a társadalmi rendre és a nemzetközi kapcsolatokra. Gondoljunk csak azokra a védekezési mechanizmusokra, amelyekkel a fejlett világ igyekszik megnehezíteni vagy megakadályozni a bevándorlást. Az eltérő civilizációból jövő, más vallásban hívő, eltérő kulturális értékekkel rendelkező vendégmunkás vagy a véglegesen más kultúrában új hazát választó csoportok szokásainak, életvitelének tolerálása az „öslakosság” számára nem könnyű. Ez kedvez a szélsőséges eszmék térhódításának, a na-

cionalizmusok előretörésének és az instabilitásnak.

A környezet pusztítása, szennyezése mind a szükségtelenül felfokozott fogyasztás, mind az élelmiszer-termelés növelése miatt folyik. A nyersanyagok túlzott kiaknázása, a levegőt, vizet szennyező termelés/fogyasztás, a természetes élőhelyek csökkenése, az állatfajok kipusztulása részben összefügg az emberiség lélekszámának növekedésével. Ezzel szemben ott van a környezetvédelem érdekében megjelenő nemzetközi egyezmények, intézkedések sora, a zöld mozgalmak tevékenységének erősödése.

A demográfiai robbanás vizsgálata során további problémák létrejötté prognosztizálható a népesség kor szerinti megoszlásából. Amíg a fejlett világban a növekvő életszínvonalnak és az egyre teljesebb körű orvosi ellátásnak köszönhetően növekszik a lakosság várható életkora és egyre magasabb a 65 év fölöttiek aránya, addig a fejlődő világban ez a szám alig 2–3 százalék. „...miközben a virágzóknak az a gondja, hogy minél többet nyújtsanak az öregeknek, addig a világ többi része segítségért könyörög, hogy eleget tehessen azoknak a követeleknek, amelyeket a csecsemők és a gyerekek növekvő tömege támaszt.” (2)

*

A példátlan ütemű technikai fejlődés – amely a korszakot jellemzi – elsősorban az információtechnológia, a kommunikáció, a biotechnológia, valamint a robotika területén jelent meg. Az információtechnológia közvetítésével csak láthatóvá váltak és a figyelem középpontjába kerültek a világgazdaságban lejátszódó globalizációs folyamatok: az integrációk szerepének növekedése a nemzetgazdaságok rovására, a multinacionális cégek jelenléte és diktátuma a termelés/szolgáltatás, a foglalkoztatottság területén. A látható tendenciák azt mutatják, hogy a termelés valamennyi tényezője – a pénz, a technológia és a humán erőforrás – szinte akadálytalanul áramlik az országhatárok között. Ezt a szabad mozgást támogatják az információtechnológia eszközei azzal is, hogy sok esetben szükségtelenné teszik a fizikai jelenlétet

(például távmunka, net-meeting-ek a mednedsment között stb.).

A pénzügyi műveletek globalizálódására nemcsak az jellemző, hogy kizárólag a profit maximalizálása céljából vásárolnak céget, ruháznak be a világ bármely pontján, hanem az is, hogy a pénzügyi mozgások elszakadnak az árumozgásoktól, a devizákkal folyó spekuláció napi 24 órában folyhat (valahol a világon mindig van nyitott tőzsde) az elektronizáció jóvoltából. Ennek pozitív hatása, hogy a szükséges tőke megjelenése segít a gazdasági növekedésben, ugyanakkor a tőzsdéken tapasztalható legutóbbi események arra figyelmeztetnek, hogy a pénz- és tőkemozgás függetlenedése a reálfolyamatokból nehezíti vagy esetleg meg is gátolja kormányok és központi bankok számára szükségesnek ítélt pénzügyi intézkedések megtételét.

A globalizáció a gazdaságban kiható emberek szakmai életútjának lefolyására, a foglalkoztatási szerkezetre is. Ez nemcsak azt jelenti, hogy az oktatásnak és az egyénnek egyaránt tudomásul kell vennie, hogy tudása az eddig ismert ütemnél lényegesen gyorsabban avul, hanem azt is, hogy kialakulnak „globális” és „lokális” foglalkozások. Például az informatikus, a biotechnikus, vagyis a magas hozzáadott értéket produkáló munkája iránt nemzetközi a kereslet, ugyanakkor a fizikai munkák általában, de egyes szellemi munkák is csak lokálisan művelhetők. Kialakulóban van az új elit: a „knowledge workers” és a „service workers”. (3) Ezt a tendenciát „támogatja” a világ szegényebb és gazdagabb fele közötti jövedelmkülönbség növekedése is. A szakértők szerint „a kilencvenes évek elején a világ összlagosságán belül a leggazdagabb 20 százalék rendelkezett az összjövedelem 85 százalékával (ez az arány 30 évvel korábban még „csak” 70 százalék volt), a legszegényebb 20 százalék pedig mindössze 1,7 százalékkal (a 30 évvel korábbi 2,3 százalékkal szemben). Az ipari és a fejlődő országok közötti átlagos különbség az egy főre eső jövedelem terén 1960-ban 5700 dollár, 1993-ban 15 400 dollár volt.A világ 447 milliárdosának tiszta vagyona –

1100 milliárd dollár – több mint a világ népességének több, mint a felét kitevő 3 milliárd ember összvagyon. A világ gazdag és szegény országai közötti különbség az átlagos jövedelem terén a múlt század végén 9:1 volt, ma 60:1, vagyis egy, fejlett országban élő átlagos család 60-szor gazdagabb, mint egy szegény országban élő átlagos család.” (4)

A biotechnológia eredményei veszélyes és ígéretes távlatokat nyitnak meg mind a mezőgazdaság, mind az orvostudomány területén. Elegendő csak a génmanipulált élelmiszerekre vagy az elhíresült birka esetével kapcsolatban kialakult vitára gondolni. A tudományos eredmények alkalmazásával ugyanakkor eddig gyógyíthatatlan betegségek tűnhetnek el, pontosabb és főleg fájdalommentesebb vizsgálatokkal lehet megbízható diagnózist felállítani, a környezet és időjárás hatásainak ellenálló növényi kultúrák jelenhetnek meg stb.

A robotika eredményeinek hatása is kétarcú: egyrészt lehetővé teszi, hogy az unalmas, lélekölő munkákat az ember helyett gépek végezzék, ugyanakkor az így kiváltott munkahelyek növelik a munkanélküliek létszámát.

*

A globalizálódó világ egyik legellentmondásosabb területe a civilizációk és kultúrák egymáshoz való viszonya. A technikai fejlődés legpozitívabb hatása éppen az, hogy a munkakapcsolatokon, a turizmus divatján, az elektronikus médiumokon és a világhálón keresztül megteremtette a lehetőséget a kultúrák és civilizációk közötti közvetlen párbeszédre. Ez a párbeszéd az ezredforduló idején még dadogós, sok benne a

félreértés, a veszekedés, a sértődés, és nem mindenki juthat még szóhoz, de megkezdődött. (5) A civilizációk vizsgálata is mutatja a kétarcúság jegyeit, hiszen egyaránt jellemző az egységesülés és a szétesés – ahogy *Rostoványi* tanulmányában olvashatjuk. A két oldal közül az „áldás” képviselői szerint a „globalizáció azonos magával a civilizációval, homogenizálja a világot, eredendően pozitív hatásai következtében csökkenti a különbségeket, felzárkóztatja a korábban lemaradó régiókat, növeli az életszínvonalat.”

(6) Az ellentábor képviselői „a globalizációt olyan folyamatként ítélik meg, amelynek

A könyvtár a 21. század küszöbén önmagában is reprezentálja a kétarcúságot, hiszen párhuzamosan végzi hagyományos feladatait, miközben a könyvtárosszakma az elsők között ismerte fel az információtechnológia fejlődésében rejlő lehetőségeket a könyvtári szerep megújításához. A papíralapú dokumentumok és az elektronikus könyvtár, a hagyományos katalógusok és az on-line OPAC-ok egymás mellett nemcsak az átmenetet jelzik, hanem a felhasználói igényekben megtalálható kettőséget – olvasás és információszerezés – is igyekeznek kielégíteni.

hatásai egyáltalán nem csupán (sőt, nem is elsősorban) pozitívak. E szerint a globalizáció komoly fenyegetést jelent a társadalmi stabilitás, ebből eredően a kapitalizmus, a szociális állam és a demokrácia közötti történelmi szövetség számára, fenyegeti a természeti környezetet, ráadásul nem egyformán érinti a különböző régiókat, ország-csoportokat. A globalizáció nyomán éppenséggel a különbségek, az egyenlőtlen-

ségek növekednek, s a globalizáció megosztottsághoz, fragmentálódáshoz vezet mind az egyes társadalmakon belül, mind az egész nemzetközi rendszer viszonylatában.”

(7) Nehéz lenne eldönteni, hogy melyik álláspont áll közelebb az igazsághoz, mert – valóban lehetősége van a lemaradó területeknek, hogy új módszereket vegyenek át problémáik kezeléséhez, sőt egyes lépéseket „kihagyva” a hátrányukat gyorsabban csökkentsék, ugyanakkor az ehhez szükséges feltételek (tőke, korszerűen képzett munkaerő, megfelelő infrastruktúra stb.) egyáltalán nem vagy csak részben állnak rendelkezésre;

– valóban láthatók az integrációs törek-

vések a régiók szerepének növelésére, ugyanakkor „a nacionalizmus, etnikai mozgalmak, a vallási fundamentalizmus, a rasszizmus” erősödő jelenléte is igaz. „Közép- és Kelet-Európában szétestek a birodalmak, a szövetségbe kényszerített kisebb kulturális egységek szeparatista, szecessziós törekvései új, önálló államok sorának létrejöttéhez vezettek.” (8);

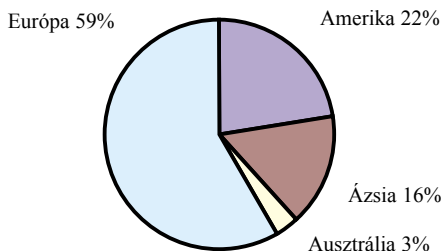
– igaz, hogy az egyetemesnek kikiáltott emberi értékek – demokrácia, szuverenitás, emberi jogok, kisebbségi jogok stb. – érvényesülésére a világ jobban odafigyel, ugyanakkor az is igaz, hogy ezek valójában a nyugati civilizáció értékei, amelyek ráerőltetése a más gyökerekkel rendelkező kultúrákra újabb konfliktusok kialakulását eredményezi;

– igaz, hogy a fogyasztás magáért a fogyasztásért (például McDonaldizmus vagy a Plaza-kultúra) bizonyos csoportoknál az ideálok sorába emelte a pénzt, a tömegkultúrában (főleg a televízió és a film kapcsán) jócskán előtérbe kerültek a sekélyes, a gondolkozást, kreativitást romboló „alkotások”, ugyanakkor az is igaz, hogy az egyének soha ekkora szabadsága és felelőssége nem volt a választásban, mint a 20. század végén.

*

A könyvtár a 21. század küszöbén önmagában is reprezentálja a kétarcúságot, hiszen párhuzamosan végzi hagyományos feladatait, miközben a könyvtárósszakma az elsők között ismerte fel az információtechnológia fejlődésében rejlő lehetőségeket a könyvtári szerep megújításához. A papíralapú dokumentumok és az elektronikus könyvtár, a hagyományos katalógusok és az on-line OPAC-ok egymás mellett nemcsak az átmenetet jelzik, hanem a felhasználói igényekben megtalálható kettőséget – olvasás és információszerzés – is igényeznek kielégíteni. Az információtechnológiai eszközök lehetővé tették, hogy a könyvtári szolgáltatások kilépjenek az olvasóteremből.

A könyvtári szerepváltozása az információs társadalomban sok hasonlóságot mutat ahhoz a periódushoz, amikor az írás-olvasás megszűnt kevesek privilégiuma

1. ábra. A BKE KK honlapjának látogatói kontinensek szerinti bontásban (1999)

lenni és könyvnyomtatás lehetőséget teremtett arra, hogy az emberiség közösen megszerzett tudásának könyvekben megjelenő eredményei szélesebb kör számára hozzáférhető és használható legyenek. A századvég információ-özönében, az új közvetítő eszközök megjelenésével is az a könyvtár dolga, hogy biztosítsa az esélyt mindenki számára, hogy tudja az új eszközöket használni nemcsak technikai, hanem tartalmi értelemben is. Új vagy változó szerepkörében sokkal szorosabb együttműködést kell kialakítania az oktatással (minden szinten), hiszen ahogy megyünk előre az időben, egyre nagyobb az a tudásmennyiség, amelyet múltunk megismerése, jelenben való boldogulásunk és jövőnk megalapozása érdekében el kell sajátítanunk. Segítenie kell, hogy az egyetemes emberi értékek és a gyakorlat elvárásai egyensúlyba kerüljenek. Ilyen értelemben a Gutenberg-galaxis és a Neumann-univerzum békésen megférhet egymással, hiszen nem a hordozók és a közvetítők, hanem a tartalom dönti el a dokumentum értékét. Nem szerencsés a szóbeliség, írásbeliség és a képesség szembeállítása sem, hiszen ezek egymást erősíthetik, másfajta kreativitást, megismerési mechanizmusokat igényelnek és hozhatnak felszínre (hiszen tudjuk, hogy agyunk kapacitásának csak minimális része van kihasználva). Nem ismeretes voltak-e vizsgálatok annak idején, amikor a szóbeliséget felváltotta az általános írásbeliség, arról, hogy ez milyen változásokat okozott a megismerésben, a gondolkodásban, az életvitelben, de nem kétséges, hogy okozott. Ma pedig még nem tudjuk, hogy például egy multimédia dokumentum a kép és szó-

veg egyenrangúsításával, a hipertext megoldásokkal milyen új képességeket erősít, hogyan segít a világ megismerésében.

A másik nagy vita a silány és sekélyes kulturális áruk térhódítása és az igazi értékek visszaszorulása körül bontakozik ki. Ennek háttérében az elit- és tömegkultúra viszonya, hatása húzódik meg és ez sem nem műfaj-, sem nem médium-függő. A könyvtáraknak szerepük lehet és kell is, hogy szerepük legyen az értékek megmutatásában, de a választás az olvasóé.

*

A 21. században folytatódik az emberiség évezredes játszámája a nyertesek és vesztesek között. A lélekszám növekedésével mindkét térfelel meg nőtt a létszám, az információs társadalom esélyt adhat arra, hogy többen kerüljenek át a nyertesek táborába, hiszen az eszközök elméletben lehetővé teszik, hogy a világ bármely pontján pontján ráirányuljon a figyelem a problémákra és ezzel talán a megoldás is hamarabb körvonalazódik. Ebből következően a globalitás az a szemléletmód, amely a világot mint egészet vizsgálja, észreveszi a kölcsönhatásokat, és ezzel talán erősíti a nyertesekben az önmérsékletet. A társadalom pedig talán az emberiségközössége lesz, amely most éppen a kis közösségekben a valóságban és az Interneten végzi az aprómunkát, és ehhez reményeink szerint a könyvtárakat is igénybe veszi.

Jegyzet

- (1) KENNEDY, P.: *A XXI. sz. küszöbén*. Bp, 1997. 31–32. old.
- (2) KENNEDY: i. m. 43. old.
- (3) ANGELL szóhasználat, idézi GYÖRFFY Iván: *Adalékok az információs üvegházhatás okaihoz és következményeihez*. 6. old. MEK URL: www.inter-netto.hu/egyetem/
- (4) ROSTOVÁNYI Zsolt: *Globalizáció avagy civilizációk és kultúrák harca?* In: Bigis Papers 1998/6. sz. 53–54. old.
- (5) A multiknál, de egyéb vállalatokban is, együtt dolgoznak különböző nemzetekből származó munkatársak, a turisták saját szemükkel szereznek benyomásokat (ha ezek sokszor felszínesek is) más civilizációk kulturális örökségéről, szokásairól, a világhálón közvetlenül cserélnek eszmét vagy alakulnak ki földrajzilag távol lévő emberekből álló közösségek a tudományos kutatástól kezdve a szabadidős hobbik iránti érdeklődésig, stb.
- (6) ROSTOVÁNYI: i. m. 37–38. old.
- (7) ROSTOVÁNYI: i. m. 38. old.
- (8) ROSTOVÁNYI: i. m. 39. old.

Irodalom

- BROWN, J. S. – DUGUID, P.: *A dokumentumok társadalmi szerepe*. MEK, 1996. Ford.: DRÓTOS L. KENNEDY, Paul: *A XXI. sz. küszöbén*. Bp, 1997. GYÖRFFY I.: *Adalékok az információs üvegházhatás okaihoz és következményeihez*. MEK, 1998. NAGY Attila: *Modernizáció, globalizáció, amerikanizáció? Változási tendenciák a hazai olvasási és könyvtárhasználati szokásokban*. Könyvtári Figyelő, 1997/3. sz. ROSTOVÁNYI Zsolt: *Globalizáció avagy civilizációk és kultúrák harca?* Bigis Papers 1998/6. sz. RÓZSA György: *Kulturális örökség és információs társadalom*. Bp, 1995. SZEGLI Zs.: *Robinson esete a számítógéppel – avagy a multimédia és az olvasás*. MEK, 1997/10.

Alföldiné Dán Gabriella

Internet és demokrácia?

Az internet 1988 óta bővül, minden egyes évben a duplájára. Az interneten fellelhető webhelyek száma hozzávetőlegesen 44 millió, az internetet használók száma pedig világszerte 150 millió lehet. Egyes becslések szerint az internet 2006-ra túlhaladja a globális telefonhálózat méretét, ha csak az internet-protokoll jóvoltából nem maga az internet lesz a telefonos hálózat. A fenti időpontig mintegy tíz millióra nő az internet-hozzáféréssel rendelkező nem hagyományos

eszközök száma, az eddig szokásos kiszolgáló berendezések, szerverek, asztali és hordozható számítógépek mellett. A személyi hívók, a digitális személyi asszisztensek, de mindenekelőtt az új generációs mobil telefonkészülékek lehetnek a világháló szakadatlan expanziójának fő gerjesztői. (Az elképesztő haladás adatai láttán se feledkezzünk meg azonban arról, hogy a Föld lakosságának fele még egyetlenegy-szer sem használt telefont.)

Előreláthatólag a hálózaton folytatott

kereskedelem összértéke 2003-ra körülbelül 1,8 és 3,2 billió (!) dollár között lesz. A 2000. év végére a világháló használók száma minden valószínűség szerint eléri majd a 300 milliót, amely még mindig csak a Föld lakosságának 5 százaléka. 2047-re a Föld lakossága 11 milliárd fő körül alakulhat. Ha akkorra csak az össznépeség 25 százaléka csatlakozna az internethez, már az is 3 milliárd felhasználót jelentene, amely az ez évi várható maximum tízszerese.

A reális világ mellett kiépül annak párhuzamos, virtuális párja. A nagy sávszélességű hozzáférés, a kábelmodemek, a helyi és műholdas rádióösszeköttetések révén a médiakonvergencia mindennaposá válik. A televízióknak, a rádióknak, a távolsági kommunikációnak és a nyomtatott sajtónak mind-mind lesznek internetes megfelelői. A megfelelő szoftverek megléte és továbbfejlesztése pedig mélyreható változást okozhat a hagyományos médiában, ami egyszerűen szétfeszíti az eddigi egyirányú adat- és információáramlást, az interaktív lehetőségek előretörésével az eddiginél még gyorsabban és még biztonságosabban alakíthatja, szolgálhatja, irányíthatja (!) emberek, családok millióinak életét. Eddig kivitelezhetetlen módon teret nyit a vélemények, gondolatok gyors kicserélésének, a dialógust méreteiben, földrajzilag és a résztvevők számát tekintve soha nem látott mértékig kiterjesztheti. Mindeközben természetesen egy nyelvet, egy rendszert, egy szabad (demokratikus?) szisztémát, egy emberi attitűdöt feltételez és indukál.

Minden várakozást felülmúlóan hozzájárulhat az internet a demokrácia mint eszme kiterjesztéséhez, a demokratikus világrend megvalósulásához, intézményeinek nyitottabbá és nyitottá válásához, a bázisdemokrácia megerősödéséhez, konkrétan például az elektronikus népszavazás és választás megvalósulásához. Ma már széles körben támogatják például a részvénytulajdonosok proxy-szavazását.

Az internet folyamatosan az emberi civilizáció eddig elért eredményeinek tárházává, az emberi tudás egészét felölelő En-

ciklopédiává válik. Az emberi elme „szervezetlen Boswell”-je hihetetlen módon felgyorsítja a tudományos kutatást, az eddigi eredményeket a szélnél sebesebben mindenki közkinccsévé teszi. A szabadon hozzáférhető adattárak az emberi fejlődés új dimenzióiba vezető lépcsőfokok. Az internet kinövi bolygónkat is. A NASA Mars-kutatási programjának része a bolygóközi internet létrehozása, amely a Jet Propulsion Laboratoryban (Sugárhajtóművek Fejlesztési Központja) már kezdetét is vette. 2008-ra akár kiépülhet a Föld-Mars internetes tengely, amely a bolygóközi adatáramlás, az InterPlaNet gerincét képezheti majd. Internetes bolygóközi közvetítő állomások pedig poláris Nap körüli pályára állítva lehetővé teszik, hogy a bolygók többségét állandó megfigyelés alatt tarthassuk.

Az internet mindenkié, de csak akkor, – ha mindenki számára megfizethető lesz, ha az internet is az infrastruktúra, a hétköznapi jólét bevett eszközévé válik, mint a telefon, az autó vagy a turmixgép; ehhez szükséges az internet-csatlakozást lehetővé tevő berendezések árának csökkentése átgondolt és moderált kormányzati beavatkozás segítségével, amely hatékonyan felismeri és kihasználja a szabad verseny adta lehetőségeket;

– ha a kormányzatok az adatáramlást sem a kibocsátás, sem a hozzáférés oldaláról nem szűkítik, az internet szabadságát semmilyen adminisztratív eszközzel nem korlátozzák, s így bárki bármit elmondhat, és azt bárki meghallgathatja;

– ha lépést tud tartani a szolgáltatások iránt megmutatkozó, exponenciálisan növekvő igényekkel, ha szakadatlan dolgozik saját maga technikai színvonalának jobbításán, ha a szoftvertényezők mellett az emberi oldalt, a fogyasztói-felhasználói magatartást is pozitív irányban képes lesz befolyásolni; (1)

– ha ott lesz mindenki otthonában, üzletében, munkahelyén, gyermekének iskolájában;

– ha majd senkinek sem okoz nehézséget használata; ezt a felhasználói felület egyszerűsítésével és emberközeli, intelli-

gens programok fejlesztésével érhetjük el;

- ha a világ törvényhozása nem hoz az elektronikus kereskedelmet hátráltató, összeférhetetlen rendelkezéseket, ha nem gátolja a szellemi tulajdon védelmét, nem fojtja el a vélemény kifejezés szabadságát és a piacgazdaság fejlődését. Ha országhatároktól független, globális jogi struktúrát hoz létre, amely az internet rapid változásaival organikus módon együtt képes az átalakulásra, továbbfejlődésre;

- ha használói képesek lesznek a magánélet, magánéletük védelmére, a lebonyolított tranzakciók biztonságának és titkosságának szavatolására, s titkos kódolási technológiák szabadon hozzáférhetőek, alkalmazhatóak és exportálhatóak lesznek;

- ha sor kerül – a világhálón folytatott kereskedelem érdekében – a hitelesítési eljárások és rendszerek fejlesztésére;

- ha a szülők és nevelők önként képesek lesznek olyan védett tér kialakulására, amely megóvjá gyermekeiket a nem kívánatos, de a világhálón fellelhető tartalmak (erőszak, pornográfia, pedofília stb.) felkeresésétől; ha képesek leszünk rugalmas védelmet biztosítani magunknak, embertársainknak, az utánunk következőknek és vállaljuk az ezzel járó felelősséget és önkorlátozást;

- ha a szabadságjogokhoz majd velük egyenértékű felelősség, felelősségérzet és felelősségtudat járul; ha megakadályozzuk a visszaéléseket, és megbüntetjük a visszaélőket.

Az internet-eléréssel rendelkező háztartások száma 1997 és 1998 között megkétszereződött az Európai Unió országaiban, de ez még mindig csak 8,3 százalékot jelent. Megfigyelhető, hogy az északi országok járnak élen az információs forradalomban, délebbre haladva a kábel közvetítette kommunikáció egyre kevésbé jelentős. Az északi mutatók még az Egyesült Államok-beli adatokat is túlszárnyalják. (1998-ban az internet-felhasználók 52 százaléka az USA állampolgára, létszámuk 2005-ig 76,5 milliőről várhatóan 207 millióra emelkedik.) (2)

Az EU-ban otthon 27 millióan használják a netet, munkahelyeken már valamivel

kevesebben, 22,4 milliónyian, ami a dolgozók 13,3 százalékát jelenti. Az internet felhasználásának vagy fel nem használásának okai sokrétűek, és összefügg más jellegű technikai eszközök elterjedtségével is.

Közügyek interneten

Magyarországon hozzávetőlegesen 700–800 ezer ember használja az internetet, a magyar website-ok száma pedig 3 millióra tehető. Otthonában a magyar népesség mindössze 3 százaléka rendelkezik internetes hozzáféréssel, ez azonban korántsem jelenti, hogy a család minden tagja él is a lehetőséggel. A jelenlegi árak mellett a tömeges elterjedésnek kicsi a valószínűsége. Így a társadalmi szakadék egyre mélyülni látszik, ezt szociológiai adatok is megerősítik.

A kevésből is igen elenyésző töredéket képviselnek azok, akik rendszeresen politikai tartalmú oldalakat is felkeresnek. Pedig az internet világa alapvetően bázisdemokrata világ, a demokrácia közvetlenebbé, erősebbé válhatna a világháló lehetőségeinek kihasználásával (elég, ha csak az elektronikus szavazásra, közvéleménykutatásra gondolunk!). Mégis a különféle politikai honlapokon nyoma sincs a lehetőségek kihasználásának, kevés a közvetlen kommunikációt elősegítő és az ügyintézésben, problémamegoldásban igazi előrelépést jelentő interaktív megoldás. (3) Az információs korszak új lehetősége a párbeszéd szabadság, a gondolatok minden eddiginél gyorsabb és hatékonyabb kicserélésének és ütköztetésének megvalósulása.

A játéktér is alapvetően megváltozik. Az egyes ember és a társadalom egész könnyen a technika rabjává válhat. Minél több az információ, annál nagyobb a hatalom. Megjelenhet a kukkoló-ellenőrző társadalom; *Orwell*, 1984'-e, kicsit megkésve és átalakulva bár, de valós, létező, a szituációban rejlő lehetőség. Rajtunk, a mi előrelátásunkon múlik, képesek vagyunk-e a természet után a technikán is diadalmasan győzedelmeskedni, vívmányait áthumanizálva a továbblépés bázisaként felhasználni. A territorialitás új dimenziókat

nyer, az országhatárok átlépése hihetetlen könnyűvé válik, ezzel párhuzamosan az erkölcs újabb értelmezései jelennek meg. Külföldi tapasztalatok rámutatnak, ha a lakosság lehetőséget kap a közügyekben való részvételre, él is vele. Erre azonban fel kell készíteni az embereket, így akár felnőttoktatásra is szükség lehet. A ma dolgozó aktív népesség (főleg a szellemi foglalkozásúak) nagy része nem is tudja, mennyire meggyorsíthatná munkáját a számítógép.

Az elektronikus jelenlét, politizálás, állampolgári kötelesegteljesítés és jogkövetés azonban csak akkor válhat teljessé, ha sikerül kiépíteni és hiteles módon elfogadtatni a megfelelő biztonsági garanciákat; ha teljesítik a személyes vagy a szavazási adatok védelmét is. Fontos kérdés, vajon megbízhatunk-e a rendszerben? Ezen a téren nagyfokú bizalomhiány tapasztalható, amelyért elsősorban a média a felelős. A sajtó felelőtlen riogatásaival tulajdonképp eljártssza a tudásbázis jogát. Másfelől igaz, hogy az internet újdonság, melynek szabályrendszere, játékszabályai meglehetősen kezdetleges állapotban vannak, az éppen most formálódó szokásjog talán biztos támpontokat ad a felhasználás erkölcsi és etikett-vonatkozásaiban.

A bürokratikus közigazgatás átalakulása

A bürokratikus közigazgatás az ipari forradalom egyik legfontosabb előfeltétele és velejárója volt. A kiszámíthatóság, az állam szolgáltató jellege állandóvá vált, de a pozitív hatások mellett a totális állam térnyerésére is felhasználhatónak mutatkozott. A jó közigazgatás (állam)polgárbarát, eset-centrikus, szolgáltatás jellegű, mégis kiszámítható, pontos és udvarias. A 21. század megvalósítandó új modelljében ez a hivatal jön az állampolgárhoz és nem

fordítva, ezzel jelentős időt, pénzt és emberi energiát szabadítva fel.

A jövő intézményi rendszere „egyablakos” lesz, ahol minden gyorsan, egérkattintásra elintézhető lesz, nem kell hivataltól hivatalig a legkülönfélébb úrlapokért, kérvényekért szaladgálni. A virtuális bürokráciában mindenki elsőnek érezheti magát, közvetlenül kommunikálhat a hatósággal, problémáira, kérdéseire azonnal választ találhat.

A közigazgatás szervei nagy általánosságban három szinten funkcionálnak:

- lakóhelyi vagy regionális szinten;
- országos szinten, ez adja jelenleg a törvényi és intézményi keretet;
- nemzetközi vagy globális szinten, ez a jövőben még fontosabbá válik.

Könnyen belátható, hogy az információs világrend átalakulásával ez a hatalmi struktúra nagy mértékben meg fog változni. A nemzetállami szintű szabályozás mindinkább igazodni lesz kénytelen a nemzetközi normákhoz és elvárásokhoz, a szabványokról és eljárási metódusokról nem is beszélve. A virtuális térben nagyban csökken az államhatárok szerepe, az eddigi hatalmi-területi elven alapuló szuverenitás és rendelkezési jog értelmét veszti.

Hol élhetünk például panasszal interneten vásárolt „külföldi” áruval szemben? Interneten vállalt munka után melyik országban adózunk, mely állam munkajoga vonatkozik ránk, mik a jogaink és kötelességeink mint kozmopolita távmunkásoknak? Ugyanakkor a kérdés a másik oldalról is megközelíthető. Hogyan tud államunk intézményei, hivatalai révén kontaktusban maradni velünk, állampolgár-felhasználókkal?

Szavazás az interneten keresztül

A Harris Interactive (New York) tízezer főből álló reprezentatív mintán alapuló ku-

korcsoportok	szívesen szavazna online (a korcsoporton belül)
18–24 évesek	62%
40–64 évesek	53%
65 év felettiek	36%

	egyetért	nem ért egyet	nem tudja eldönteni
Az online szavazás emelni fogja a részvételi arányokat a szavazáson.	77%	11%	12%
Az új lehetőség tovább fogja növelni a szavazástól távol maradó kisebbségek és alacsonyabb jövedelmű háztartások arányát.	37%	42%	21%
Az online szavazás gyengíteni fogja a polgárok nemzeti érzését.	16%	66%	18%
Az online szavazás bevezetésével rohamosan növekedni fog a 18 és 24 év közöttiek részvételi aránya a választásokon.	78%	9%	12%

2. táblázat

tatása szerint az online populáció több mint kétharmada (68 százaléka) elfogadná, ha a Neten keresztül szavazhatna politikusokra, pártokra. Ugyan megállapítható valamilyen összefüggés az online szavazás és az életkor között, de még a középkorúak esetében is meglepően nagy az ilyenfajta kezdeményezések támogatottsága. A 40 és 64 köztiek több mint fele előnyben részesítene ezt a fajta szavazási módot. (1. táblázat)

Érdekes eredményeket kapunk, ha az online szavazás elfogadottságát a politikai preferenciákkal vetjük össze. A konzervatív beállítottságúak 47 százaléka, a mérsékelték 59 százaléka, míg a liberálisok 64 százaléka támogatja az elektronikus szavazást.

Az online szavazás jövőbeni hatásaira rákérdezve pedig a 2. táblázatban látható helyzetet kapjuk. (4)

Az internet-használat törvényi szabályozása (5)

A világháló által felvetett jogi és gazdasági problémákra még adekvát, az egész világra kiterjeszhető válasz nem született. Próbálkozások, tapogatózások vannak, amelyek inkább az irányokat jelölik meg, mintsem egységes, jól átgondolt, bővülésre képes, rugalmas struktúrát mutatnának fel. Az ausztrál kormány például korlátozni akarja egyes weboldalak hozzáférhetőségét, elsősorban a kiskorúak védelme érdekében. Az Egyesült Államokban született 1996-os törvényi rendelkezés értelmében az embereket megbotránkoztató trágár hangvételű levelek törvényen kívül helye-

zése nem sérti a szólásszabadság alapvető jogát. Ugyanitt az internetes szerencsejátékok minden válfajának betiltására kényszerülnek. Igen gyakoriak a szerzői jog körüli viták is. Bírósági határozatok precedenst teremtettek a tekintetben, miszerint nem a domainnév első regisztrálóját, hanem a kereskedelemben forgalmazott terméket vagy szolgáltatást azonosító márkánév legkorábbi használóját illeti meg a védjegy tulajdonjoga.

Az amerikai kongresszusban létezik már egy Elektronikus Kereskedelmi Tanácsadó Bizottság (Advisory Commission on Electronic Commerce), melynek célja az egyenlő feltételrendszer biztosítása a kereskedelem minden résztvevője számára. Vizsgálja azt is, vajon kivethetők-e állami vagy helyi adók az elektronikus kereskedelemre? A köztisztviselők szerint a hagyományos módokon kereskedő adófizető cégek hátrányban vannak elektronikus társaikkal szemben, az üzleti élet képviselői pedig ellenzik bármiféle megkülönböztető adó kivetését. Észak-Dakota, Iowa és Wisconsin államokban a gazdaság fejlődése érdekében ellenzik az adók kivetését, ami egyébként az internetes Adómentesség Törvényével (internet Tax Freedom Act) is ellentétes volna.

Az EU-ban már jóváhagyták a digitális aláírások törvényi keretek között történő szabályozását, amely ha az Európai Parlamentben és a Miniszterek Tanácsában is támogatásra talál, valamennyi tagállamban a hatályos jog részévé lesz. Legfontosabbnak

egyébként mégis az adatbiztonság, a hozzáférési szabályok és digitális aláírások kérdése látszik. Nem szabad megengedni például a felhasználók adatainak engedély nélküli gyűjtését, tárolását, kereskedelmi célú felhasználását és kiszolgáltatását, másfelől az erkölcstelen vagy túl bizalmas tartalmú weboldalakhoz történő hozzáférést. Meg kell találni az arany középutat a biztonságpolitikai szempontok és az elektronikus kereskedelmi érdekek között, ami állandó kihívást jelent a törvényi szabályozás ésszerűségének és célszerűségének folytonos biztosítása szempontjából. Ugyanakkor a jognak nem feladata, hogy a technológiát szabályozza, hisz a rendszerben adott az esetleges önszabályozás lehetősége, s a felesleges túlszabályozás éppen a világháló lényegét tenné semmissé. Mégis szükséges valamifajta törvényi korlátozás (főleg a bankszférában), ezt az egyre szaporodó visszaélések is jelzik.

Magyarországon például az utóbbi hat évben a számítógépes bűncselekmények száma rohamosan nőtt, ezzel az okozott károk nagysága is nagymértékben emelkedett (1994–98: 386-szorosára nőtt a bűncselekmények száma, a károk néhány ezer forintról 55 millió forintra emelkedtek, a tényleges kár azonban évente 10 milliárd forint). Ennek ellenére a Büntető Törvénykönyvben még nincs idevágó rendelkezés; így a számítógéppel való visszaélés gazdasági bűncselekménynek minősül.

Kormányzati stratégiák itthon és külföldön

Az eEurópa politikai programja

Az Európai Unió bizottságának keretében 1999-ben Lisszabonban az információs társadalomról szóló tanácskozásra került sor. Egy közlemény is készült, amely azóta a legkülönbözőbb elemzések révén mint a Prodi-féle tíz pont híresült el. Mik is ennek a tíz pontnak a lényegi újításai, milyen tanulságokat rejtegethet hazánk számára?

Külön figyelmet érdemel akkor, ha meggondoljuk, ez a dokumentum az Unió első hivatalos közleménye az elektronikus Európáról. Legfontosabb hozadéka talán –

a részletek ismertetésétől eltekintve – az újfajta szemléletmód, felfogásbeli tudatosítás. A közlemény a kérdéskört közös társadalmi kihívásként értékeli, egyes számú prioritással ruhazza fel (természetesen e végkövetkeztetés mögött a felismerések, adatok, következtetések bonyolult hálózata áll). Ez a hozzáállás s az információs társadalom stratégiai fontosságának elismerése teremtheti meg a fejlesztések politikai és fiskális alapját.

A dokumentum lényege három pontban foglalható össze:

- minden polgárt, otthont és iskolát, minden gazdasági egységet és szakintézményt át kell vezetni a digitális korszakba, az online világába;

- a finanszírozásra és az új gondolatok felkarolására a gazdasági és az állami szféra támogatásával „digitálisan írástudó” Európát kell kialakítani;

- biztosítani kell, hogy a folyamat erősítse a fogyasztói bizalmat és a társadalmi kohéziót.

Az elképzelések természetesen generációs lefutásúak, az állam szerepe az infrastruktúra biztosítására, a közigazgatás és az állam informatizálására, a mindennapokat is átalakító e-gazdaság felgyorsítására szorítkozna. A célprogramokat, projekteket a következő kikristályosodott pontok köré kellene csoportosítani (ez természetesen a már meglévő és a későbbiekben előteremtett, illetve átirányzott tőke párhuzamos mozgását is feltételezi):

- az európai fiatalok útja a digitális korszakba;

- olcsó internet-hozzáférés;

- gyorsuló pályára álló elektronikus kereskedelem;

- gyors internet-elérés a kutatóknak és a diákoknak;

- „smart card” a biztonságos elektronikus hozzáféréshez;

- kockázati tőke a high-tech kis- és középvállalkozásoknak;

- fogyatékosok részvétele a digitális technológia segítségével (e-participation);

- online egészségügy;

- intelligens közlekedés és szállítás;
- online kormányzat.

A brit kormányzati internet-stratégia

A brit kormány internet-politikája az elektronikus állampolgárt (e-citizen), az elektronikus gazdaságot (e-business) és az elektronikus kormányzatot (e-government) helyezi a középpontba. A kormány stratégiai anyagát készítő CITU (Central IT Unit) hangsúlyozza egy egységes technológiai szisztéma kidolgozásának fontosságát a kormányzati szférában és a közigazgatási apparátusban, a helyi önkormányzatokban, a minisztériumi struktúrában, a központi hivatalokban, valamint a nem minisztériumokhoz kötődő nyilvános intézményekben. Az anyag az 1999 márciusában nyilvánosságra hozott Fehér Könyvhöz (Modernising Government White Paper) kapcsolódik, modernizációs programjában kiemelten kezeli az állampolgári és gazdasági szükségleteket, célja megteremteni a közigazgatáshoz való szélesebb hozzáférést, mindezt a civil- és magánszférra bevonásán keresztül. A konkrét célok:

- 24 órás közigazgatás a hét minden napján;
- közvetlen telefonos ügyfélszolgálatok felállítása 2000 végéig;
- integrált közigazgatás; „egyablakos rendszer” (egyetlen helyen elintézhető komplex szolgáltatások, mint pl. laccím-változás bejelentés);
- minden kormányzati és közigazgatási teendő és eljárás 2008-ig elektronikusan is lebonyolítható legyen;
- tanuló részlegek (learning labs) felállítása a közigazgatásban dolgozók készségének, jártasságának javítására, végezetül
 - személyes felelősök rendelése minden ügyosztályon.

Magyar kormányzati eredmények és további teendők

A kormánybiztosi szinten egységesült, eddig heterogén informatikai irányítás legfőbb feladata a reális jövőkép felvázolása, az elérendő célok meghatározása. A célok elérése érdekében a változások államigazgatási támogatására esetleg akár törvényi támogatásra is szükség lehet (bár ennek aktualitását a vezető politikusok egy része, így például *Stumpf István*, a Minisz-

terelnöki Hivatal vezető miniszter erősen megkérdőjelezi).

Már az eddigi eredmények is jelentősek. Főleg az államigazgatás és közigazgatás igyekezett felkészülni az új korszak kihívásaira. Az országos alapnyilvántartások ma már jelentős számítógépes támogatottsággal működnek (népesség-, ingatlan-, gépjármű-, okmánynyilvántartás; a levéltári anyagok elektronikus archiválása), ugyanígy egyes szakági információrendszerek (adó, statisztika, közbiztonság, vám, társadalombiztosítás). EU-kompatibilis a közigazgatás egységes informatikai infrastruktúrája, az elektronikus üzenet- és címtár-rendszer. A központi kormányzat számítógépesítettsége teljes, 60 százalékos a hálózati hozzáférés is, a minisztériumok többsége rendelkezik weblappal, bár ezek frissessége és relevanciája már kívánnivalót hagy maga után.

Haladást kell még felmutatnunk a közigazgatási munka hatékonysága, a közérdekű digitális információk hozzáférése és az állampolgári ügyintézés informatikai támogatása területén. Az államigazgatás emellett tegyen lépéseket a korszerű megoldások bevezetését lehetővé tevő jogi környezet létrehozása, az informatikai alkalmazások jogi feltételeinek megteremtése érdekében. Járjon élen az informatika alkalmazásában, ezzel is elősegítve az egész társadalom informatizálódását.

Az eEurópa-programban megjelölt célok magyarországi adaptálására 3-5 éves időkereten belül kerüljön sor. El kell érni, hogy

- az állampolgárok az őket érintő kormányzati, önkormányzati, kistérségi, regionális és EU-s információkhoz elektronikus formában hozzájussanak, például infokioszkok rendszerében;

- a közigazgatásban dolgozók hasznosítani tudják a korszerű informatikai megoldásokat és eszközöket;

- egyszerűsödjön az állampolgárok ügyeinek intézése (a már fentebb említett egyablakos modell általánossá tétele);
- otthonról olcsón és gyorsan elérhetőek legyenek a közigazgatási adatbázisok, melyek áttekinthetőek és megbízhatóak (a regionális esélyegyenlőség növelése);

– informatikai támogatást kapjon az elektronikus űrlapok kitöltése (adóbevallás, állapotváltozások), valamint azok elektronikus regisztrációja;

– teremtdjének meg az elektronikus véleménynyilvánítás, az országos és helyi választások, valamint népszavazás feltételei;

– a kormányzati és önkormányzati döntések az interneten keresztül hozzáférhetőkké váljanak;

– a közigazgatási szervek belső kommunikációja (levelezés, határozathozatal) elektronikus formában történjen;

– a közigazgatási adatállományok hasznosíthatóak legyenek a vállalkozói és civil szféra számára is (információs közművek)

(a zárt szolgáltatások nyílttá tétele);

– ne csak az infrastruktúrát, de a tartalmat is bővítsék, anyagokkal töltsék fel a rendszert (példának okáért itt a SuliNet, a minisztérium minden iskola számítógéprendszeréhez havi 100 ezer forintot fizet, amelyek azonban nem működnek kellő kihasználtsággal);

– tegyék átláthatóbbá és egyszerűbbé a közbeszerzéseket (az előző kormányzati ciklus során a világ hat legdrágább cégével kötöttek megállapodásokat, amelyek így fölöslegesen megterhelik a kiadásokat, ugyanakkor szervizelésük túlságosan főváros-központú);

– a tartalom ne legyen politikai kérdés; ez nem erősítené a demokratikus társadalom nyíltságát.

Helyi társadalom és politikai részvétel a demokrácia megújulásáért (6)

Az informatikai forradalom nemcsak az állami és közigazgatási szférában, de a magán- és civil szerveződések világában is mélyreható változásokkal jár együtt, illetve kell, hogy együtt járjon. A társadalom

sokszintű bekapcsolódása a döntéshozó, a döntést előkészítő folyamatokba (tulajdonképpen mindenki elektronikus parlamenti képviselővé válhat) strukturálisan szervezheti újra az eddigi államigazgatási gyakorlatot. Ez a regionális közösségi intézmények (könyvtár, teleház, posta, helyi önkormányzatok stb.) fontosságának megnövekedését is jelenti abban az átmeneti időszakban, amikor még az otthoni hozzáférés nem mindenki számára magától értődően biztosított.

A fejlődést azonban nemcsak infrastrukturális, de elméleti okok is hátráltatják. Úgy fest, nem csak az információs társadalom összetett folyamatainak átfogó elméleti

és analitikus megközelítése, de a keresleti oldalon jelentkező trendek értelmezését nyújtó elmélet sem létezik. A legfontosabb irányvonalak megrajzolására tett gondolatki-
sérlet eredménye az alábbi összefoglaló:

– A demokratizálódási és decentralizálási folyamatoknak folytatódniuk kell. Ez az alappozitulum, ahonnan

minden további fejlődés elindulhat. Ez nem csak a televoksolást jelenti, sokkal inkább demokratikus társadalmak, régiók felépítését.

– Az állampolgárok technikai készségét fejleszteni kell, támogatni az újfajta állampolgárság létrejöttét, elősegíteni a participációt (politikai részvételt). Az emberek passzivitását és idegenkedését hangsúlyozó érvelések hamisak. Több évre kiterjedő gyakorlati tapasztalatok bebizonyították, ha az emberek politikai tevékenységét értékelik és reális feltételeket teremtenek részvételükre, akkor élnek a felkínált lehetőséggel, sőt élvezik az aktivitást.

– Meg kell szüntetni az „információs megosztottságot” (információ-szegények vs. információ-gazdagok). Garantálni kell

Az informatikai forradalom nemcsak az állami és közigazgatási szférában, de a magán- és civil szerveződések világában is mélyreható változásokkal jár együtt, illetve kell, hogy együtt járjon. A társadalom sokszintű bekapcsolódása a döntéshozó, a döntést előkészítő folyamatokba (tulajdonképpen mindenki elektronikus parlamenti képviselővé válhat) strukturálisan szervezheti újra az eddigi államigazgatási gyakorlatot.

a nyitott információs rendszerekhez való általános és egyenlő hozzáférés jogát. A partnerségen és a kirekesztés elítélésén alapuló nevelést kell biztosítani.

– A „felhasználók demokráciáját” az államnak és a civil szférának együttesen kell kialakítania, abban a reményben, hogy így valóban egy még demokratikusabb, organikus fejlődő új világ születik.

– Támogatni kell a helyi fejlesztéseket és projekteket, a regionalizmust, hogy az internet ne legyen a politikai és gazdasági elit pusztá szócsovévé.

– Meg kell erősíteni néhány olyan ágazati terület szerepét, amelyek a szabályozást összehangolják az állandó fejlődéssel. Ezek közül kiemelkedik a telekommunikációs politika a helyi, regionális szinten.

– Meg kell akadályozni az internetes gazdasági manipulációkat (7), moderálni a világhálón folytatott reklámtevékenységet, rendet kell tenni a fejekben, hogy intelligens felhasználókként legyünk képesek különbséget tenni és értékítéleteket formálni az adatözönben. El kell kerülni, hogy az internet rossz értelemben vett propagandaeszközzé silányuljon a kormányzatok kezében.

(A tanulmány a Szent Ignác Szakkollégium által szervezett „A számítógépes kultúra küszöbén” című

szimpózium struktúrájának és anyagának felhasználásával készült. Az ITTK heti hírlevele, az Infnit tartalmi tekintetben és igazodópontként nagy segítséget jelentett.)

Jegyzet

(1) Az internet fejlesztéséért, kutatásáért létrejött nagyobb nemzetközi csoportok: internet Architecture Board, internet Engineering Steering Group, internet Research Task Force.

(2) A Computer Industry Almanach szerint.

(3) Magyarországon, de trendszerűen az EU országok zömében is, inkább a közvetlen demokrácia visszaszorítására és a képviselői demokrácia további erősítésére történnek lépések. A magyar Alkotmány ugyan igen világosan rögzíti: „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.” (2. § 2), mégis a kormány rendeletei, illetve az Alkotmánybíróság eseti döntései (így a 2/1993., valamint az 52/1997. és 64/1997. AB határozatok) ezzel ellentétes irányba mutatnak.

(4) Forrás: www.harrisinteractive.com

(5) Források: Newsbytes, 1999.04.21.; CREED, Adam, Washington Post, 1999.04.20.; A2. old. BISKUPIC, Joan, USA Today, 1999.04.26.; b1. old. LOWRY, Tom, Computerworld Online, 1999.04.22.

(6) Forrás: Infnit. 1999.08.26. Műhely. Ari-Veikko ANTTIROIKO beszámolója a CIPA'99 konferenciáról.

(7) Az interneten egyre gyakoribbak azok a perek, amelyek gazdasági álhírek terjesztése miatt indulnak. Az elkövetők általában tőzsdei befektetők, akik a hamis információk gerjesztette áresésre spekulálnak.

Deli Gergely

A „Szentivánéji álom” tündérei

Régebbi művek olvasásakor, színpadra vitelekor ki-ki a maga módján értelmezi (át) a kézbe vett „szöveget”. A mai irodalomtudomány még is könnyíti, sőt szinte kötelezővé teszi ezt a szándékot. Ha azonban eleve kizárjuk a „korabeli” jelentés megismerését, részben szegényebbé tesszük az értelmezés körének lehetőségeit, részben elveszítjük magának az eltávolodásnak, a „dobbanásnak” a mércéjét.

Így van ez a legismertebb remekművek, például a „Szentivánéji álom” esetében is. Itt vannak mindjárt ezek a „tündérek”. Ki hisz ma már az ilyesmiben? Mit lehet velük kezdeni? Születtek is szép

számmal értelmezések, magyarázatok és belemagyarázások. Oberon és Titania, Puck, manók és tündérek!

Mindenekelőtt: ezeket az alakokat nem Shakespeare találta ki! A 16. és 17. század Angliájában mindenki számára ismerősek voltak már az olvasás vagy a színpadra lépés első pillanatától kezdve. Évszázadok, sőt évezredek hiedelemnyaga állt mögöttük, a valóságosnak tudott s még mese alakjában is hitelesnek elfogadott kulturális tudatvilág. A „tündérek” hozzátartoztak az élet teljességéhez, megvolt a maguk dolga. Ők voltak a „little people”, a láthatatlan törpe-társadalom. Méretüket harminc centiméterre

becsülték. Angol nevük – „fays”, „fairies” – is a messze múltba mutat: elődeik a latin „fatae”, a Sors képviselői voltak. Ambivalens jellemet tulajdonítottak nekik: lehetek jótevők, de rosszindulatúak is. Segíthettek és árthattak. Ismerték varázserejüket: alakot tudtak váltani, pillanatok alatt elrepülhettek a Holdba és vissza. Fűvek tudói voltak. Veszekedéseiket az egész természet megsínylette, az idő kifordult sarkaiból. Hatalmuk volt az újszülöttek felett, segítették a gyermekáldást. Nem ritkán beleszerettek a halandókba. Ők maguk halhatatlanok voltak.

Vegyük hát sorra a szentivánéji tündéreket.

Oberon a tündérek törpe-királya. Nevét, főleg miután alakját „beemelték” az irodalomba, többféleképpen írták: a franciáknál – Aubéron, Auberon, a germánoknál – Alberon, Alberich. A szó ősi töve az ónorvég álf. Ebből lett az óangol aelf (később az elf, többes száma elves). Egyénítve az északi népeknél Alfár: házi szellem, akinek áldozatot (álfa-blót) hoznak, mert a halottakat képviseli. Segítő, de betegséghez szellem is. Rossz álmokat hoz: ez az Altraum (a németeknél Alptraum). A római „incubus”, „succubus” megfelelője. Az „Edda”-énekekben az ő birtokuk az Alfheim. Innen származik a későbbi dán Ellekonge, illetve a német Erlkönig. – A „Nibelungenlied”-ben ő a földalatti kincs törpe őre: Alberich. Tőle rabolja el Siegfried a láthatatlanná tevő „Tarnkappe”-t. – A középfelnémet „Ornit”-eposzban ő a címadó apja, a törpék királya. – A „Meroving-dinasztia legendáiban is szerepelt Oberon, „a varázsló”: *Merovech* testvére volt.

Az angol irodalomba Oberon alakja a franciakon keresztül jutott el. A 13. század elején keletkezett az „Huon de Bordeaux” című chanson de geste. Hőse egy szerencsétlen párbajban megöli *Nagy Károly* császár fiát, *Charlot*-t. Halálbüntetés vár rá, ha csak meg nem oldja az elé tűzött lehetetlen feladatokat: el kell mennie a babiloni emír udvarába, egy maroknyi haját és négy fogát kell megszereznie, megölnie legkiválóbb harcosát és meg kell csókolnia

az emír lányát, Esclarmonde-ot. Szerencséjére mellé szegődik Auberon, egy „három éves gyermek” méretű törpe tündér, aki egyébként nemcsak jó, de rosszindulatú lény is. Az ő segítségével Huon minden feladatot végrehajt. Ezt a költeményt fordította le angolra Sir John Bouchier Berners „The Boke of Duke Huon of Bordeaux” címen, és írta át a segítőtárs nevét „Oberon”-nak. Műve 1534-ben jelent meg nyomtatásban.

Az angol költészetben először *Edmund Spenser* (1552–99) használta fel nevét és alakját. 1579-ben kezdte el írni a híressé vált „The Fairie Queene”-t, amelynek első három kötetét 1589-ben jelentette meg. Ebben Oberon tündérhercegként szerepelt, mint Gloriana királynő apja. (Csak az a furcsa, hogy a Gloriana név a kortársak tudatában *Erzsébet* királynő egyik költői „fedőneve” volt.) A motívumot drámai formában legkorábban Robert Greene hasznosította: 1590–91-ben írta „The Scottish Historie of Iames the Fourth, slaine at Flodden” című darabját, amelyben egy „pleasant Comedie” keretében „Oboram, King of the Fayeries” derűs játékát ígérte. Ez végülis nem lett több, mint egy humoros táncbetét, amelyet a darab vége felé megismételtek.

1591 szeptemberében Elvetham-ben *Erzsébet* királynő látogatása alkalmával nagyszabású látványsorozatot rendeztek, amelyben a pásztori románc és a mitológia költőisége fonódott egybe. Az ünnepségek negyedik napján szépséges kertbe vezették a királynőt, ahol egy „Fayerie Queene”-nel, név szerint Aureolá-val találkozott. Társnői körül táncolták az uralkodót és „Auberon, the Fairy King” nevében üdvözölték. A teátrális teljességet fokozta, hogy hatszólamú éneküket öttagú vonós-együttes kísérte.

Ilyen előzmények után építette be Shakespeare 1595–96 körül a „Szentivánéji álom”-ba Oberon és tündérvilága alakjait. Már nem csak epizódnyi betét a dolguk. Szerves részévé váltak a mesének, a dramaturgiai szerkezetnek. Oberon mellé tündérkirálynő került: Titania. Kettejük viszálya belefoglalja a „halandók” törté-

netébe. Egész sereg, „little people”, piciny manók és tündérek veszik körül őket, élükön Oberon terveinek végrehajtójával, Puckkal. A darab autentikusnak tekintett „First Quarto” kiadásában első megjelenésüket ez az instrukció jelzi: „Enter a Fairy at one door, and Robin Goodfellow at another.” Néhány sorral később pedig: „Enter the King of Fairies, at one door with his Train, and the Queen, at another, with hers.” Sem itt, sem a darab további folyamán nincs utalás arra, hogy Oberon és Titania „méretben” eltérne csapatától. A kor köztudata számára elfogadhatatlan lett volna, hogy a tündérek halhatatlan vezetői akkorák legyenek, mint a nagy, de halandó emberek. (Oberonék féltékenységi kalandjai századokat ölelnek át!) Egyébként Titania alakja is a messzi múltba nyúlik vissza. Shakespeare minden valószínűség szerint ismerte *Arthur Golding* 1565–67 között megjelent Ovidius-fordítását, a „Metamorphoses” angol verzióját. Ebben „Titania” Diana és Circe istennő „mellékalakja”. Mindkettő a prehellén istenségek közé tartozott – őket kellett Zeusznak és társainak legyőznie, a föld mélyére, a Tartaroszba süllyesztenie a „titanomachia” küzdelmeiben. Circe „titanisz” Hekaté leánya volt, varázserője a fák és füvek ismeretében rejlett. Tulajdonképpen a lenti sötétség birodalmához tartozott, mint ahogyan a féltékeny Titania is.

Ezért olyan furcsa, de egyben jellemző az a visszavetítő, nyilván szándékos, torzító félreértelmezés, amelyet *Jan Kott* fogalmazott meg 1965-ben írott, erősen átértelmezett Shakespeare-tanulmányában: „Titaniát nagyon magas, nagyon lapos és nagyon szőke, hosszú karú-lábú lánynak képzelem el, azokhoz a fehér skandináviai lányokhoz hasonlít, akik esténként a rue de la Harpe-on és a rue Huchette-en szürke, vagy szinte már kékesfekete arcú négerrekhez tapadva andalognak.” Azután itt van Puck, a „hobgoblin”, más néven Robin Goodfellow. Nevét régebben Pouk-nak is írták. Az északi germán törzseknél (frízek, szászok, skandinávok) és Schleswig-Holsteinben „Niss-puuk”-nak hívták. A „hobgoblin” elnevezés pedig két részből

áll. Az egyik, a „hob” a „Robert” rövid alakja. A szóösszetétel „goblin” része azonban már ismét jó messzire vezet. Közvetlen elődje a középkori latin „gobelin”, amely a görög „kobalosz” (= kópé, bohó, álnok, gaz) szóból ered. Számunkra a német „Kobold” forma a legismerősebb, a néphit házimanója, az ó-felnémetben „a szoba ura”. Az angol irodalomban először 1594-ben *Edmund Spenser* *Epithalamion* című házassági himnuszában bukkant föl, amelyet a költő Elizabeth Boyle-lal kötött házassága alkalmából írt. Szinte ezzel egyidőben írta meg Shakespeare is a maga tündérajátékát. Puckot mindig mindenki olyan picinynek képzelte, hogy amikor 1856-ban Londonban *Charles Kean* „hiteles” formában újította fel a „Szentivánéji álmat”, Puck szerepét az akkor 8 éves (!) *Ellen Terry*vel, a későbbi kiváló hősnővel játszatta. Mindebből az következik, hogy az „A Midsummer Night’s Dream” bemutatóján (valószínűleg szintén egy esküvői ünnepen) az összes tündérszerepet – Oberont és Titániát is beleértve – Shakespeare társulatának fiú-színészei, a vezető színészek ifjú tanítványai játszották. Hiszen a nézők számára a kor hiedelmei és klasszikus ismeretei birtokában érthetetlen, tehát elfogadhatatlan lett volna, hogy felnőtt színészekkel vagy éppen „szerepkettőzéssel” Theseust és Hyppolitát, a „halandókat” bonyolult váltásokkal ugyanazok a színészek játsszák, mint az apró népek „halhatatlan” szereplőit.

Nyilván ugyanez a felismerés vezette a magyar Nemzeti Színház 19. századi gyakorlatát, hogy tudniillik Oberon szerepét 1864-től kezdve évtizedeken át éppen vizsgázó vagy már vizsgázott 20–23 éves akadémiai leánynövendékeknek adták. *Szigligeti Anna*, *Bogdánovics Krisztina*, *Szigligeti Ferike*, *Sántháné Gaál Irma*, *Maróthy Mária*, *Fáy Szeréna* követték egymást két-három évi váltásban.

*

Az Oberon-Titania-motívum a nyugat-európai irodalomban és színházművészetekben a 17. századtól kezdve különböző változatokban továbbra is jelen maradt.

1607-ben jelent meg nyomtatásban is *John Day* „The Parliament of Bees” című „drámai allegória, avagy maszkjáték” megjelölésű darabja. Ebben Oberon „legfelsőbb bírósága” (star-chamber) különböző vétkeikért darazsak, dongók és poszméhek felett ítélkezett.

Ennél azonban sokkal jelentősebb pillanathoz érkezett el a tündérkirály motívuma 1611. Újév napján: ekkor rendezték meg a londoni Whitehallban *I. Jakab* király idősebbik fia, *Henry* walesi herceg tiszteletére és persze személyes részvételével „karácsonyi maszkjáték”-ként, *Ben Jonson* szövegével, *Inigo Jones* tervei sze-

rint, sok muzsikával (*Alfonso Ferrabosco II.* volt a zeneszerző) az „Oberon, the Fairy Prince” című látványosságot. A bevezető jelenetekben *Silenus* vezetésével szatírok, erdei emberek szerepeltek. A színpad közepén megnyíló hegyből Oberon (azaz *Henry* herceg) kocsiját két fehérmedve húzta be. „Fays and elves” énekeltek, majd tíz „kis apród” pantomimje szórakoztatta

a megjelenteket. Ezután *Henry* herceg táncra kérte fel édesanyját, *Anna* királynét, akivel pavane-t, corantó-t, végül egy „los branles de Poitou”-t jártak el. *Jakab* király ekkorra már megunta a szórakozást, amelyet az épület Banqueting hall-részében vacsora követett. *Henry/Oberon* apoteózisa a fiatal herceget dicsőítette, jövődő boldog uralkodását. Sajnos nem ez történt: *Henry* a rákövetkező év, 1612. november első napjaiban meghalt.

Michael Drayton valamikor 1613 és 1622 között írt fő művében, a „Poly-Olbion”-ban, ebben a harminc énekből álló költői „útirajz”-ban tért vissza Oberon személyéhez. Itt ő és tünderei lopják el a gyermek *Albion*t és margaréta levébe ke-

vert bodzaporral „lekicsinyítik”. Halandó volta azonban megmarad, és így Oberon lányáért, *Kennáért* vívott párbajában, törpe ellenfelétől kapott sebébe belehal.

Az angol restauráció után, 1692-ben *Purcell* ötfelvonásos operát írt „The Fairy Queen” címen, Shakespeare motívumait használva fel. A játék szereplői a civakodó tündérkirály-páron kívül (szoprán-szólómok) szimbolikus figurák: az *Éj*, a *Rejtellem*, a *Titok* és az *Álom*, a szerelmesek, illetve az erdő lakói voltak, faunok, najádok, driádok, zöldruhás vademberek. „Kínai vázák táncoltak narancsfákkal.” (!)

Közel száz esztendőt kellett várni, amíg

Az angol irodalomba Oberon alakja a franciákon keresztül jutott el. A 13. század elején keletkezett az „Huon de Bordeaux” című chanson de geste. Hőse egy szerencsétlen párbajban megöli Nagy Károly császár fiát, Charlot-t. Halálbüntetés vár rá, ha csak meg nem oldja az elé tűzött lehetetlen feladatokat: el kell mennie a babiloni emír udvarába, egy maroknyi haját és négy fogát kell megszereznie, megölnie legkiválóbb harcosát és meg kell csókolnia az emír lányát Esclarmonde-ot.

az európai kontinensen a romantika újra fel nem fedezte magának ezt a „tündérvilágot”. 1780-ban jelent meg *Chr. M. Wieland* szépséges költeménye, az „Oberon”. Goethe úgy ítélte meg, hogy „Amíg a költészet költészet lesz, az arany arany, a kristály pedig kristály, *Wieland* mesterművét szeretik és csodálják majd.” *Wieland* visszanyúlt „Az ezeregyéjszaka me-

séi”-hez, az „Huon de Bordeaux”-hoz, és felhasználta a „Szentivánéji álom”, sőt a „Canterbury mesék” motívumait is. A cselekmény középpontjába Oberon és *Tania* konfliktusát állította, amelynek oka az volt, hogy a tündérkirálynő egy házasságtörő nő ügyét támogatta. Csak akkor békülhetnek ki, ha olyan szerelmes párt találnak, amely akár a halált is vállalva hű marad egymáshoz. Akad is két fiatal, *Huon* és *Rezia*, *Harun al Rashid* bagdadi kalifa lánya. Oberontól a hős segítségképpen elefántcsont kürtöt és egy aranykelyhet kap.

Wieland költeménye hamarosan meghiblett a színpadi librettistákat is. Már 1784-ben készült egy „Hüon und *Amande*” című daljáték-librettó a Schleswig-i szín-

ház számára. Ezt fejlesztette tovább *Karl Ludwig Gieseke*, a Schikaneder-társulat színésze és íratott hozzá zenét *Paul Wranitzkyvel* (1756–1808). 1789. november 7-én Bécsben a Theater auf der Wieden-ben volt az „Oberon, König der Elfen” „Singspiel in drei Akten” ősbemutatója, aholis Oberon szopránszerepét Mozart sógornője, *Josepha Hofer* énekelte. (Nagyon valószínű, hogy az előadáson Mozart is jelen volt.) A darab sikerét jellemzi, hogy a pesti német társulat már egy év múlva bemutatta és 29-szer játszotta egymás után. 1820. novemberében a hatalmas pesti Német Színházban felújították a darabot. Ekkor azonban már csak betétes daljáték formájában szerepelt: az áriák, duettók, kórusok helyét ceruzával jelölték be a sűgőpéldányba. Címét is megváltoztatták: „Oberon, König der Pygmäer”, „Eine Romantisch-Komische Oper” lett belőle. A címszerepet azonban ezúttal is szoprán-énekesnőnek, *Madame Schernek* adták.

A 17. században megint Angliára tevődött át a téma továbbfejlesztése. Először „saját anyagból” dolgoztak. Már 1816-ban színre került a londoni Drury Lane Theatre-ben *John Parry* „musical drama”-ja, az „Oberon’s Oath or The Paladin and the Princess” (Oberon esküje, avagy A Lovag és a hercegnő), de nem aratott túl nagy sikert. Tíz év múlva viszont – 1826. december 4-én –, a Covent Garden színházban térben és időben messzire sugárzó mű született. Címe a megelőző műhöz kapcsolódott: „Oberon or the Elf King’s Oath”. Szövegét *Wieland* költeménye nyomán *Planché*, zenéjét *Carl Maria von Weber* szerezte. Romantikus nagyoperának hirdették. A dialógusok viszont prózában hangzottak el. Ebben is Oberon és Titania vitájából indultak ki. (Oberon tenor, Titania „beszélő” szerep.) Ezúttal Puck (altszólám) javasolja királyának, hogy segítsen a Császár által büntetett lovgagon. Oberon, a tündékirály Huon (tenor) álmában megjelenve villantja fel előtte a szép Rezia (szoprán) képét, és átadja neki segítségkívó csodakürtjét. Később viszont éppen Puck kavarja azt a tengeri vi-

hart, amely után a szerelmespár elszakad egymástól, és a varázskürt is elvész. Végül minden rendbe jön, teljes a megbékülés, a diadal.

Úgy fest, hogy Oberon és Titania „megnövekedése” a romantika műve. Egy svájci születésű, de Londonban működő festő, *Johann Heinrich Füssli* 1790 és 1798 között három illusztrációt rajzolt a „Szentivánéji álom”-hoz: a „Titania ébredésé”-t, a „Huon és Sherasmin”-t (ez utóbbi a lovag szolgája) és a „Titania és Zuboly” jelenetet. A képek telve vannak szép és csúf apró tündérekkel, manókkal. Titania nagyobb náluk, mégis jóval kisebb, mint Zuboly. Ez a felfogás tehát valamiféle vizuális átmenetet teremtett, talán a már amúgyis kicsinosított, megenyhített színpadi előadások hatására.

*

Végül is nem lehet nem tudomásul venni, hogy a tündérek – tündérek! Valaha a világban működő, megtapasztalt, de láthatatlan természeti erők megnevezését, egy felfogható rend(szer)be helyezését szolgálták. Megszemélyesítve könnyebben lehetett azonosítani őket, segítségüket igénybe venni vagy védekezni ellenük. Manapság azokat a hatásokat, amelyeket réges-régen nekik tulajdonítottak – állatok-emberek betegségei, ételek megromlása-megrontása –, a szintén „láthatatlan” baktériumoknak, vírusoknak tulajdonítjuk. Vannak-e apróbb, de létező és ható erők, „lényecskék” a kvarkoknál? Véletlenül jellemezné fajtáikat a tudomány hat „zamatban”, „izben”: „up – down – strange – charm – top – bottom” (fel – alá – ritka – báj – tető – alap)? A sci-fi-sorozatokban, ezekben a mai tündérmesékben látható lézerekardok nyilván ugyanazt a vágyat testesítik meg, mint a germán hős, Sigfried csodafegyvere, a „Notung”! Talán nem is annyira korszerűtlenek azok a tündérek. Csak azt tették, amit mindig is tudtak (és tudtak róluk): alakjukat változtatták meg.

Székely György